
Butlletí

Excursionista de Catalunya

Sota el sol d'Àfrica

EL VIATGE

UN cop passat Cerbère i rodant el tren per terres del Rosselló, el departament es convertí ben aviat en centre de tota mena de converses i discussions: el que fèiem, a on anàvem i què pensàvem de les coses del nostre país, varen ésser les qüestions que, provocades per un marsellès ros i esvalotat, ens feren passar l'estona fins al terme proper del nostre trajecte ferroviari.

Port-Vendres. Les onze de la nit. La petita estació, fosca i solitària, sembla dormida; la llum d'un fanalet bellugadís se'ns acosta, i la veu d'un empleat gairebé invisible ens demana els bitllets; un so prim i ofegat de trompeta, i el tren que ens ha portat desapareix en la fosca. Ja som a Port-Vendres.

Pero, ja que hi som, i vosaltres que escolteu ens feu la mercè d'acompanyar-nos-hi, bé mereixeu que us digui què és el que anem a fer-hi tots plegats; i per començar, el tràmit enfadós d'una presentació és inevitable. Anem a fer-la.

Una vegada eren tres amics catalans, catalans i amics de bo de bo; puc assegurar-ho; el primer d'ells, home pacífic, casolà i majestuós, vivia, de sempre, dintre la calma, estic per dir, més desenfrenada; el segon, tot treballant coses de ferro, sentia el fetitxisme de l'art i dels monuments, i el tercer, que viu normalment entre preocupacions de tècnica molt del nostre temps, tenia la dèria

i l'amor de les coses històriques i geogràfiques; d'amics tan dissemblants, i units per tan bona amistat, convindreu que no se'n troben tots els dies.

Mantes vegades tots tres havien copsat, plegats, en els molls de la nostra ciutat, l'encís de les escapades marítimes, dels comiats d'última hora, amb el calfred del bram de les sirenes, i evocat l'enyor d'altres cels un xic exòtics. A la fi, tots a la una, varen decidir que calia passar d'espectadors a actors: breument, sota la influència del tercer d'ells, que semblava ésser el capdanser, restà ràpidament planejat i decidit un viatge sota el sol d'Àfrica, per tal de visitar Timgad i Lambese, Pompeies africanes, i tot anant vers el Sud a través de l'oasi de l'Oued Rir, contemplar la sinistra esplendor del desert, i arribar a Tuggurt, vila entre miratges...

I és per tot això que el 12 d'abril, a les onze de la nit, els tres amics catalans es trobaven, un xic esmaperduts, a la carretera de Port-Vendres, el petit port del Rosselló.

A PORT-VENDRES, CAMÍ D'ALGER

El dia 13 d'aquell mes fou un dia esplèndid. Un cel ras, el sol picant, pòc vent per estar on estàvem. Amb tot això, és molt agradós de passejar a l'entorn de la badia i pel port. Aquest és natural: ben amagat, fa un angle des de l'entrada. Els vaixells atraquen directament al moll. Tot al voltant, des del fons de la badia i vers la punta del cantó de Llevant, s'estén l'assoleuada vila, de blanques parets i torrades teulades. Les muntanyes l'envolten per tot arreu; llunyana i enlairada sobre una d'elles, una torre isolada ens recorda els vells temps dels pirates africans, cavallers corsaris d'aquesta mar.

Es Diumenge de Rams, i anem a l'església. Palmes, cançons i mainada riallera. Al costat nostre, un soldat negre observa, immòbil i respectuós, la cerimònia religiosa; enmig de l'incens, dels cants i dels daurats de les fastuoses funcions cristianes, què deuen experimentar aquests fills de la jungla sudanesa?

Al migdia, el moll, que és també passeig, està molt animat: militars de varies menes i colors, viatgers amb cara de son arribats aquesta matinada. Car Port-Vendres, vila humil, es permet tenir trens especials a París els dies que hi ha correu d'Algèria, dies en què la població té tot un altre aspecte. Observem la gent que ens envolta, i un de nosaltres fa remarcar que entre

els subjectes de la República n'hi ha de ben tronats! L'element musulmà, que mai hi manca, caigut de tots els reconcs de la Mediterrània i de les colònies, dóna als ports del Migdia francès una color a voltes estrafalària, a voltes destenyida; alguns dels tipus que aquí veiem, nordafricans a mig europeitzar, ens deixen astorats pel seu aspecte brut i extraordinària vestimenta.

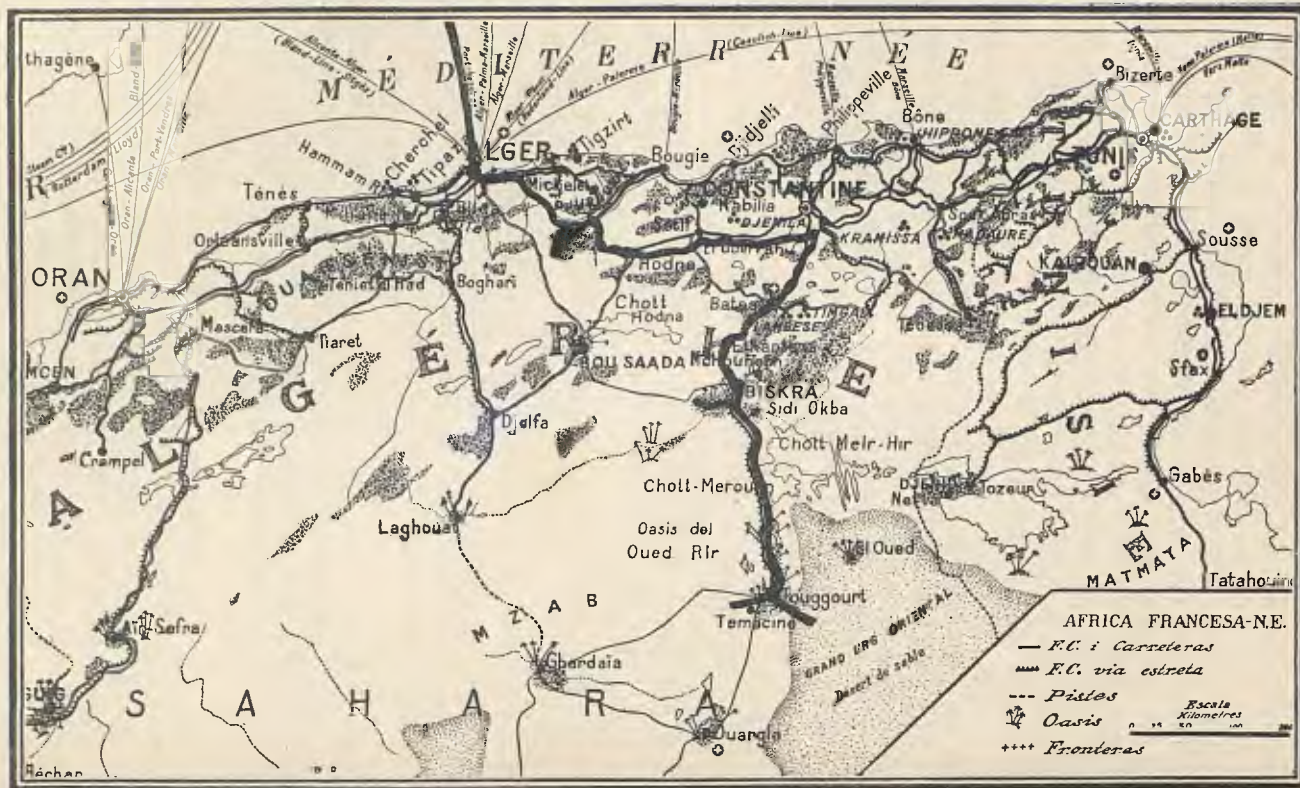
En sentir la sirena d'avís, tothom corre cap al vaixell: els viatgers de l'express de la nit, els spais i tiradors, els mauritans que jeien pels molls, nosaltres. Passem el pontet, i un cambrer ens acompanya al nostre camarot.

Cop d'ull ràpid i encuriós, i tot seguit, al llarg dels blancs passadissos, pugem al pont superior.

Forta animació. Els viatgers, amb posats de circumstàncies, no s'acaben d'acomiarar. Un udol de la sirena i el trilleig insistent d'una campaneta passejada per tots els indrets els dispersen a la fi. Xiulets de maniobra, lleu moviment del vaixell, que es desenganxa de terra, i tothom calla. Els cabrestants de coberta, precisos i potents, van estirant els llibants que colrats mariners estiven en en rotllos. Tot d'una, el paisatge i la vila semblen girar; una vibració imperceptible, i la bellugadissa blanca dels mocadors desapareix ràpidament, ensems que amb les primeres onades la «Côte vermeille» comença de fugir de pressa vers al Nord per la banda de Ponent.

El viatge no serà llarg; l'excel·lent *steamer* «G. G. Cambon», de la Companyia de Navegació Mixta, el farà en unes vint-i-quatre hores. Per començar, prenem possessió del barco. En els tres ponts que té per al passatge s'estenen els llargs passadissos i fileres de camarots, les sales i els menjadors. Tot és blanc i net, però net com sols poden ésser-ho les coses de la mar, i prou confortable; en el pont inferior i en el castell de proa l'animació és extraordinària, i malgrat la violència del vent, augmentada per la velocitat, els soldats de bordo, esvalotats i cridaners, formen virolades escenes a l'hora de menjar, millor dit, de beure, mentre d'altres viatgers seriosos o capficats van cercant un recó arrecerat per anar passant el viatge.

A les 14 estem davant de Creus, i deixem endarrera un vapor que corre poc i passa entre les roques del Cap; la badia de Roses, Cadaqués; un eixam de barquetes ens acompanya uns moments; després la terra catalana comença d'allunyar-se per Ponent a popa. A les 18 i mitja, lluny, entre boires i sobre el cel rogent de la posta, volem endevinar la massa del Montseny. El

vent, tot i puríssim, aixeca la mar, però l'hora és bona. Després, la fosca i la quietud s'estenen a poc a poc.

A la nit hem passat entre Mallorca i Menorca, amb fort tràngol que continua encara; la mar, aquest matí, fa una gran fressa que l'omple de vida, i el vaixell sembla accelerar la cursa en acostar-se a terme; tot és mirar vers al Sud. Per fi, poc abans del migdia, unes altes muntanyes blavoses ens assenyalaren en l'horitzó la terra qu'encara trigarem dues hores a petjar. Amb un cel lluminós ens anem apropant a la costa, que per moments es va detallant, molt muntanyosa; amb pocs minuts deixem, a Ponent, un contrafort alt i poblat, i, en virar el vaixell, se'ns ofereix, extraordinària, la badia d'Alger, gran i veritablement formosa: una mitja lluna de més de 15 quilòmetres de turons i muntanyes coronades per altres de més encimbellades i llunyanes; sobre les primeres, de cara a sol ixent, Alger s'estén com meravellosa i blanca cascada de construccions, que rellisca fins a la mar, i fuig a perdre's d'albir vers Llevant, entre boscos i jardins, a uns 10 ó 12 quilòmetres de distància. Per sobre d'aquest primer terme s'esguarden les altes serralades de la Kabília; tanquen el fons els pics més alts de les muntanyes de la Djurjura, que passen dels 2.000 metres.

Sense temps per admirar—tot el que desitjaríem—l'esplèndida visió, entrem al port, i els primers termes es precisen: els monts que sostenen el nucli inicial d'Alger, acaben tan sobtadament sobre els molls, que els llargs i moderns carrers de vora la mar estan aguantats sobre uns contraforts artificials sostinguts per arcades.

Desembarquem tot seguit; els pirates algerins del temps dels nostres avis, ara s'accontenten amb pendre-us les maletes. Son *Ells!*, que deia en Tartarí, heroï que apareixerà sovint a la nostra imaginació, per terres d'Algeria.

ALGER

La nostra estada a Alger no serà de durada; tanmateix, com que a banda de l'encís de la població, simpàtica i amable, es troben en ella força coses i aspectes interessants, bé mereix un parell o tres de jornades, per pressa que es tingui.

Alger, en els seus orígens històrics, fou una colònia fenícia, *Icosium*, que conservà sota la dominació romana. Llavors era una vila mediocre de la Mauritània Cesariense, que tenia per capital

Cesarea, l'actual Cherchell. Amb la propagació del cristianisme en el mon romà, va ésser bisbat, i desaparegué com a vila després de la invasió dels vàndals (segle v); el fons bereber de la població va tornar a campar amb llibertat en caure el reialme de Genseric, i en el segle x ja es fa esment d'una vila sobre el lloc ocupat per la desapareguda *Icosium*: El-Djezair, és a dir, els illots, referint-se als que hi havia davant, a uns 300 metres d'Alger, que avui, uns amb altres i amb terra, formen el moll Kheir-ed-Dine i tanquen el port per la banda N.

A començaments del segle xvi els espanyols varen construir sobre una de les esmentades illes una fortalesa, un *peñón*, per tractar de dominar el poderós centre de pirateria que havia devingut Alger; des d'aquella data, 1510, fins la conquesta, el 1830, la guerra, els bombardeigs i les lluites no van parar; els algerins, comanats pels corsaris Barbarossa, ajudats per janissaris turcs i d'acord amb el Soldà de Turquia, varen malparar els espanyols de De Vera i els del Virrei de Sicília; més tard, el 1520, el turc Kheir-ed-Dine atacà ferotjament el *Peñón*, l'assaltà finalment i l'arrasà. El cap de la ciutadella, Martín de Vargas, morí bastonades a la Djenina.

Andrea Dòria, amb Carles V, manant una esquadra de 600 velles entre vaixells de línia i transport, i un exèrcit de 24.000 soldats, va sofrir una cruent desconfita el 20 d'octubre de 1541, en voler reduir Alger; aixís és que tots els aventurers, pirates i corsaris, mahometans o renegats, de tota la Mediterrània, varen fer el miracle de sostenir tres segles una ciutat *de presa* mig turca, mig bereber, contra la qual totes les marines d'Europa varen lluitar sense dominar-la. Els almiralls de Beaulieu i l'anglès Mansel, fracassats; el venecià Capello, el duc de Beaufort, el grand Duqueme, del 1617 al 1684, destruïren les flotes algerines, que tornaren a renàixer cada cop més atrevides. Els cavallers francesos del mariscal d'Estrées, els marins danesos de l'almirall Kaas, els espanyols d'O'Reilly i Barceló, els anglesos de lord Exmouth i els holandesos de Van der Kapelle, del 1688 al 1817 intentaren castigar o rendir la plaça...

Som a l'abril de 1827. El Dey Hussein rebia en un saló de la Kasbah el cònsol de França, i en el curs d'una conferència un xic moguda, el colpí amb un ventall de plomes de paó. Ventall històric! Cop predestinat a marcar l'hora de la conquesta d'Algèria i del descobriment d'Àfrica!

El 14 de juny de 1830, l'exèrcit francès del comte de Bourmont

desembarcava a la península de Sidi Ferruch, a uns 20 quilòmetres a Ponent d'Alger. Després de sagnants combats, el francesos dominaren el massís de Busarea, agafant de revés Alger i els seus forts, que restaren sota els canons francesos de mar i de terra. La ferotge resistència dels algerins no impedí que el 5 de juliol Hussein Dey capitulés i que l'exèrcit de Bourmont entrés a Alger. Així quedava complerta la profecia que augurava el pas d'un exèrcit de guerrers vestits de roig per la porta de Bab Djedid.

Alger, 15 d'abril.—L'Alger d'abans del 1830 gairebé ha desaparegut, i el que en resta està mig ofegat per les construccions més modernes: hi ha barriades senceres com les de qualsevol vila d'Europa, netes, amb arbres, tranvies i bars, on res té caràcter algerí. Sols de tant en tant, algun barnús escadusser i el perfum de les mimoses i magnòlies marquen el caràcter de vila africana i sensual.

La plaça de la República és, a l'abril, un recó agradós d'ombra i perfums: d'una banda, la vila cosmopolita; de l'altra, la mar, tot vist des de sota els feixos de bambús i arbres florits; per una banda hi donen els carrers moderns, com els de d'Urville, Carnot i República; per l'altra, el carrer Bab-Azoum, animat a totes hores, amb dues fileres d'arcades. A l'entrada del carrer, i corresponent a la situació de la porta antiga que allí tenia la muralla, unes plaques de marbre recorden la gesta del cavaller de l'Orde de Malta, Pons de Balaguer, dit Savignac, que en retirar-se l'exèrcit de Carles V, anà amb altres cavallers a clavar el seu punyal a la porta, en mig d'una pluja de trets que el mataren, en anunciar el retorn dels cristians que el venjarien. La porta Azoum que allí existí fins després del 1830, era veritablement sinistra, car estava vorejada de ganxos de ferro, sobre els quals eren precipitats des de dalt dels murs els condemnats, els quals, travessats, restaven allí i penjats fins a morir.

Pel carrer Bab-Azoum avall s'arriba a la plaça del Govern, gran i amb ombrejades voreres. Al centre, una estàtua eqüestre d'un duc d'Orleans. En aquesta plaça trobem per esmentar la virolada gentada que s'hi reuneix i la seva formosa vista sobre el port i la mar.

A la propera placeta Mahon és també gran el brogit, especialment produït per les diligències i automòbils de servei rural. En temps d'Alger turc, es trobava allí el Badistan o mercat d'esclaus, on eren portats els presoners fets a la mar, homes i dones cristians; i no és difícil d'evocar les escenes violents i tràgiques que

s'hi havien de desenrotllar, entre la flor de la pirateria mediterrània, els presoners, els frares de la Mercé i algun que altre renegat mallorquí, grec o català de terra ferma.

Tocant a aquesta plaça, i baixant unes escalés concorregudes per ciutadans de tota mena de països vagament mediterranis, arribem a la Mesquida nova o Djema Djedid, construïda pels turcs el 1660. Blanca per dins i per fora, res té de notable, i està completament solitària. Sols és d'esmentar una trona de marbre ben treballat; i en l'ordre de la llegenda, el què la forma en creu de la seva planta ocasionà el suplici de l'esclau cristià que dirigí la construcció. No cal dir que per a la visita vàrem calçar respectuosament una mena de sandàlies de lloguer amb sola de fusta.

Molt a prop, seguint el carrer dit de la Marina—el primer que feren els francesos després de la conquesta—, visitem la Gran Mesquida, l'interior de la qual, amb arcs de perfil estriat i columnes quadrades, és el prototipus de la senzilla construcció mahometana. És del segle x, per bé que arranjada més tard. La façana està vorejada amb columnes de marbre, procedents d'altres mesquides enderrocades.

Seguint el carrer Bab-ed-Oued i girant vers la part alta de la vila, ens trobem en un dels recons més encisadors del vell Alger, ço és, la petita Zaouia o mesquida que guarda la tomba de Sidi Abd-er-Rahman-et-Sarabi, Marabut molt sant i savi, infinitament venerat pels algerins, que visqué entre els segles xiv i xv. Una esglesieta humil i blanca, el minaret de la qual, carrat, amb pisos de columnetes i franges d'esmalts, és de línies puríssimes, fa ombra a la tomba del sant i a un estol d'altres que han cercat la seva proximitat i companyia. Sepulcres de princeses i guerrers, d'illuminats i de ferotges Deys. El conjunt, sota el cel blau i amb la verdor amiga de palmeres nanes i figueres, per fer resaltar la finor i palidesa de marbres i parets, és verament deliciós, ple de pau i de bellesa.

Sidi Abd-er-Rahman reposa a la petita mesquida, sobre la porta de la qual es troba escrita la paraula *bitchukin*, que vol dir «amor»; així és que els criminals, els perseguits, els malalts i tot-hom que cerca consol s'hi han refugiat en tot temps. L'interior, ple de misteri, quietud i veneració, impressiona com tots els llocs on s'aixeca la remor dels precés dels desvalguts. Homes febrsos estan abraçats als barrots de la sepultura, al costat de mores blanques, agenollades.

L'amor del sant Marabut s'estén també als morts; a l'entorn de

ALGER. - CEMENTIRI DE LA ZAUÏA DE SIDI-ABD-ER-RAHMAN T'SALIBI.

Obs. A. Hebrard

ALGER. - LES TOMBES D'EL KETTAR.

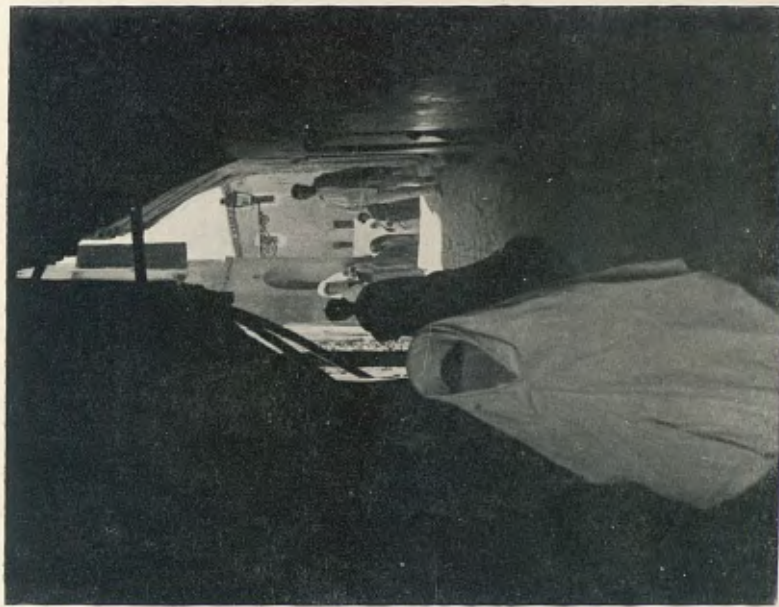

ALGER. - MORSQUES A LA PORTA D'EL KETTAR.

Ob. A. Hebrard

ALGER. - JARDÍ TROPICAL A EL HAMMA.

Obs. A. Hebraud

UN CARRER DEL VELL ALGER.

TUGGURT. - UN CARRER COBERT.

TIMGAD. - VIA CARDO MAXIM.

Vis. A. Hübner

TIMGAD. - BIBLIOTECA PÚBLICA. - AL FONS L'ARC DE TRAJÀ.

la Kuba, les esteles de marbre són nombroses i de gran bellesa: la tomba d'Hassan Paixà i de la seva filla Rosa; la de Sidi Wali-Dadda, que segons la llegenda, va aixecar les ones de la mar contra les naus de Carles V, i sota un marc de flors i verdor, la de Ahmed Bey, l'últim Bey de Constantina, de passat monstruos a força d'ésser cruel, car feia devorar per gossos famolencs els seus enemics, les seves dones.

Al costat de l'església de Sidi Abd-er-Rahman es troba el superb edifici d'ensenyament superior musulmà, la *Medern Tsalibia*, centre d'estudi ben instal·lat i dotat, on l'ensenyança de lleis i de religió és netament algerí; i ben a prop es troba el *Licée* d'Alger, d'ensenyances netament franceses. A cada pas trobarem proves de respecte i estimació per les lleis, la parla i la religió d'Algèria, país sotmès, que ens deixaren pensatius i que ens explicaran moltes coses.

LA VILA ALTA I KASBAH

Abans de partir vers Batna i Timgad, visitarem el barri de la Kasbah i el jardí tropical o del Hamma, que ens havien recomanat molt.

Asseguts, el matí, a la vorera de l'hotel, ens cauen a sobre les set plagues d'Alger, estic per dir tan importants com les d'Egipte. Per començar, les volades de cirabotes, grocs, negres o de color de cafè, pobra canalleta de 8 a 10 anys. Després, els venedors de ninotets de fang, els de punyals, els de babutxes i altres més, tots oferint mercaderies sense solta i falsificades; i per fi, els turcs de les catifes i tapissos, coneguts a tot el món, menys a Turquia.

Fugim, i pels carrerons que donen a la plaça del Govern fem coneixença amb el barri típic que resta de l'Alger turc, la vila alta. Estem a la placeta Malakoff, en la qual es troben la catedral, bastida sobre l'emplaçament d'una mesquida (Djema Ketchaoua) enderrocada, on l'únic que ens frapà foren les columnes i la trona de l'interior, material aprofitat de l'antiga construcció, d'un bon treball; el Palau d'Hivern, que no visitem, i l'Arquebisbat, exemplar típic d'un palau turc, amb un formós pati, ric d'un brollador i de columnes i fusteries molt artísticament ornamentades. Aquest palau és gairebé l'únic que queda de la Djenina, residència dels governadors o Deys fins el 1816, en que Ali-Khodja el boig, pero boig de crueltat, va creure més segur de tancar-se a la Kasbah, ciutadella que per la seva situació tenia a Alger sota l'amenaça dels canons.

Sortim de la placeta i comencen les revoltes dels carrerons. Original, la vila alta d'Alger! Carrers estrets i costaruts, amb tombs i retombs, angles i amagatalls, de cases altes i baixes, irregulars d'aliniació i disposició; moltes, a mida que s'aixequen, treuen cossos sortints, tribunes i pavellons que arriben a juntar-se amb els de les cases del davant. Palaus amb dintells de marbre, que, per dalt, queden soldats amb les tàpies tancades de les cases més sòrdides. Carrer d'Àsia, del Diable, de la Porta nova, amb raigs de sol que deixen més a la fosca les baixes i sobtades voltes; carrers arbitraris, veritables escales de cargol, plenes de gent cosmopolita. Les botigues més variades hi troben lloc: els notaris al costat dels carnicers, i els cataus més infectes tocant les mesquides de record més venerat.

Unes veus primes i de nas es fan sentir; canten quelcom en àrab: estem davant del col·legi Mohamed-ech-Cherif, i els petits, sentats a cama-creu, mouen el cos a compàs, cantant versets de l'Alcorà. Entrem a un petit pati, i per una finestreta oberta, esguardem. Al voltant d'una tomba, la de Sidi Mahomed, un cercle de mores invisibles sota els vels blancs, prega al sant Marabut, que les farà devenir mares... En aquest barri de la Kasbah podran trobar-se els més brutals contrastos. El guia ens fa passar per una porteta estreta i baixa, pujar uns graons, i arribem a un insignificant jardí interior ple d'arbres i flors, ombrejat per figueres. D'ací i d'allà s'albiren uns marbres i veiem que estem a un petit cementiri abandonat, ple de quietud i poesia, amagat entre les cases, el cementiri de Ben-Ali o de les Princeses, car allí, sota els marbres vells i les flors salvatges, reposen les filles d'Hussein-Dey, N'Fissa i Fathma, mortes en plena juvenesa. El guia s'inclina, separa unes herbes i tradueix: «Aquella que està amb Déu, N'Fissa, filla d'Hussein Paixà, que Déu li tingui misericòrdia, com a tots els mussulmans». Flors, infants i ocells fan eterna companyia a les princeses.

A la nit, la disbauxa pren als carrers i cataus de la Kasbah aspectes allucinants. Músiques enervants, sorolloses i obstinades, perfums de mesc i alcohol i dances sens fre, expressives de la voluptat de totes les races de la Mediterrània, fan a la Kasbah una atmosfera espessa i sensual, com de mal somni.

Uns carrerons més, com tots els altres, estrets i cargolats, i sortim a l'aire net d'una avinguda. Estem a la ciutadella, sobre Alger, i la vista s'estén joiosa per tota la badia d'Alger, fins a Cap Matifu. Hom ha comparat la ciutadella al niu d'un còndor, compa-

ració molt exacta quan allí habitaven els Deys. Actualment hi ha casernes per a la guarnició, per bé que es conserven les sales de l'antic palau, entre elles el pavelló del «Cop de vantall», tot i utilitzant-les com a dormitoris de tropa i dipòsits de material. No ho visitem: ens desplauen les casernes, fins les que hostatgen cossos gloriosos. L'aire lliure i el panorama d'Alger als nostres peus, amb la mar lluminosa al centre, el massís rogenc de Busarea cap a l'esquerra i els jardins i palaus de Mustafà a la dreta, convenen més a la nostra admiració...

Acabem el passeig visitant el cementiri de El Kettar, sobre els pendents que dominen el barri N. d'Alger, a la vista de l'enlairada església de Nostra Dona d'Àfrica. Ple d'herbes florides i eucaliptus, és agradós com quasi tots els cementiris musulmans, on molt sovint els vius van a passejar o simplement a estar-s'hi en companyia dels desapareguts, que reposen de costat i a molt poca fondària sota terra, de cara a la Meca. Un grup de mores, en veure'ns amb els aparells fotogràfics, fugen esverades... després, plenes de curiositat, s'acosten tot rient entre elles, i ho aprofitem per a fer una instantània. Després els esverats érem nosaltres: en terres mahometanes, és a vegades exposat de retratar dones, especialment en els cementiris.

ELS JARDINS DE L'HAMMA

Molts són els dies que caldrien per conèixer tot el que d'interessant conté Alger, i encara més si es vol tastar l'atractiu dels voltants encisadors, plens de jardins i bosquets, vers Mustafà superior, Birmandreis, el mirador de Buzarea, Punta Pescada; els llocs no s'acabarien. Nosaltres, mancats de temps, férem una curta escapada de comiat per les costes de Mustafà i el jardí de l'Hamma, el Parc d'Alger.

Seguint els carrers d'Isly i Michelet, europeus de cap a peus i plens de luxoses botigues, contemplem l'estàtua del mariscal Bugeaud; pujant sempre, arribem en poc temps al camí de Mustafà superior, que ens fa pensar en el passeig de la Bonanova, però amb més bona vista. Les torres i els palaus solament fan lloc als jardins luxuriants de roses, gessamins i geranis enormes. En mig d'un d'aquests, visitem el Museu de Antiguitats, ric en mosaics i estàtues romanes, i molt interessant per les tapisseries, armes i joiells de l'art d'Alger, Marroc i Sudan. Un sumptuós palau moresc, entre verdor tropical, ens frapa: és la residència d'estiu del gover-

nador general; i a cada revolt del camí, l'esplendor de la badia d'Alger, blanca i gemada, ens deixa admirats, com si fos la primera vegada que la descobríssim.

En acabar el Bd. Bru, comencem de baixar i acostar-nos vers la mar; una estona més de camí per un suburbi deixat, i entrem al jardí botànic de l'Hamma, que és, estic per dir, un jardí meravellós. A la plana que aquest ocupa hi havia els pantans de l'Hamma, rics en tota mena de febres i malures, i allí precisament desembarcà l'exèrcit de Carles V l'octubre del 1541. El resultat de l'expedició no va poder ésser més desastrós: derrotat davant dels murs d'Alger, les restes de l'exèrcit desfet per l'enemic i el temporal es refugiaren a Cap Matifu, on l'almirall Andrea Doria aconseguí, en mig d'enorme temporal, aplegar uns vaixells de la malmesa esquadra, i en ells embarcaren els lamentables vençuts, 8 ó 10 jorns després del desembarc en terres d'Àfrica.

Avui, les aigües entollades han desaparegut xuclades per una poderosa massa vegetal exòtica; arbres importats de l'Indo-Xina, de les Antilles, de tots els boscos d'arreu, han trobat allí la humitat de la selva nadiua i en desenrotllar-se han format densa i meravellosa jungla. Les palmeres, banians, bataners, formen a voltes avingudes majestuosos i, a llocs, masses impenetrables de verdor; la potència vital dels *ficus* es manifesta tan imperiosa i desbordant que causa un cert respecte i malestar en veure els monstruosos troncs de quatre o cinc cossos, i les àvides branques que com tentacles s'estenen i s'arrapen als altres arbres o creixen a plom cap a terra, on també arrenen o s'enfonsen dins l'aigua dels brolladors o estanys; més gracioses, les altes palmeres mouen per sobre el bosc baix els seus ventalls retallats, i els bosquets d'enormes bambús oceànics ofereixen al vent marí llurs fulles tremoloses...; entremig de la magnificència vegetal, unes escultures de marbre assenyalen l'art algerí, sota les formes de dansarines Ouled-Naïl, en variades poses de llurs africanes danses.

VERS LAMBESE I TIMGAD

A les 8 de la nit sortim d'Alger passatgers de l'express de Constantina, que ens portarà fins a El Guerrah, on transbordarem al tren per Batna, estació la més propera de Lambese i Timgad. Es tracta de passar la nit el millor possible tot fent els 500 quilòmetres de ferrocarril que separen Alger de l'esmentada vila, trajecte

que sentim no poder recórrer de dia, puix el camí ha de ésser ben interessant; tota la nit el tren puja pesadament forts pendents, i per ponts, foradades, engorjats i revolts per les muntanyes, escala la vall superior del riu Sahel, i deixa a l'esquerra els massissos de la Gran Kabília i del Djurjura, que tenen pics fins de 2.300 metres d'alçària.

A la matinada hem passat la salvatge regió dels monts Bibane, i en fer-se clar, estem a l'alt-pla de Medjana i Setif, fred, gris i humit, que s'estén pel llarg més de 280 quilòmetres, fins més enllà de Setif, a uns 1.000 metres d'alçària, entre els monts Bibane i de la petita Kabília al Nord i els de l'Hodna al Sud.

Per Setif i Sant Arnaud es visiten les ruïnes romanes de Djemila, que van desenterrant-se ara, i que, segons referències, son interessantíssimes. Arribem a El Guerrah a les 6 del matí, i mentre esperem el tren Constantina-Biskra, el fred es vivíssim; amb la son als ulls mirem el que ens envolta, i en esguardar entre boires les serralades properes i recordar l'extensió i enormitat dels massissos que acabem de travessar, no podem menys que admirar amb simpatia i sense reserves l'esforç i la tenacitat de França en obrir al treball i a la civilització aquestes aspres terres i altes muntanyes.

Poc després continuem el viatge vers el Sud, i tornem a pujar; el tren puja per una vall verda entollada, que cada cop és més estreta; en sortir de l'estació Ain Yagut, sobre un collet de les muntanyes de Llevant, veiem un instant el Medracem, enorme monument anterior a l'època romana, format per un cilindre d'uns 60 metres de diàmetre que sosté un con escalonat. Es creu que és un monument funerari nùmida, semblant al que amb el nom de *Tombeau de la Chretienne* es troba prop d'Alger. Tota aquesta regió, des de Setif a El Kantara, compresa la Numidia del romans, conté ponts i arcs de triomf, portes monumentals i vestigis de tot ordre arqueològic, que és un dolor no poder visitar. Per fi, a les 9 del matí, arribem a Batna, petita vila alta (1.000 metres), freda i boirosa, que ens servirà de centre per les visites a Timgad i per la continuació del viatge vers la cadena de l'oasi de l'Oued Rir.

La vila no interessa: moderna (any 1844), amb carrers rectes i amples, construccions sense cap importància, però més lletjos del que podíem esperar. Amb tot això, un fred que gela i molts spahis i soldats algerins a tot arreu. Les cigonyes van i vénen per les teulades de les baixes cases; pel demés, és la vila un bon centre d'ex-

cursions a les muntanyes i està proveïda d'hotels ben acceptables.

És, demés, una vila militar; Batna està sobre el camí dels oasis de Biskra i del Rir, és a dir, del Sahara a la mar, i assentada en ple país bereber, imposa l'ordre a les tribus de l'Aurés, que tenen una tradició guerrera i un esperit bel·licós vells de 2.000 anys; així és que França hi manté una respectable guarnició que ocupa tot el barri de Llevant de la vila. Vint segles abans, els romans havien sentit la mateixa necessitat militar i havien arribat a la mateixa solució: al peu de les muntanyes berebers, la cèlebre III^a Legió Augusta, encarregada d'imposar la pau romana a l'Àfrica del Nord, acampà a Mascula i Theveste, i finalment a Lambese, a pocs quilòmetres de Batna, romanent-hi prop de 200 anys.

El mateix dia de la nostra arribada combinarem el viatge en automòbil a Timgad, a uns 38 quilòmetres, tan gran era l'interès que teníem per conèixer l'augusta vila de Trajà, resuscitada a la vida dels nostres dies gràcies a l'amor i el respecte per les coses del passat que una gran nació actual, continuadora de l'esperit de Roma a l'Àfrica del Nord, sortosament manté.

LAMBESE I TIMGAD, ÀLIGUES ROMANES

«I per això et veig encara a tu, majestat de Roma...»

L'auto corre per la carretera de Batna a Khenchela a una velocitat temerària, fent encara més imprecisos els paisatges que passen, de línies tristes i esfumats per la pluja. A voltes, creiem estar a la *meseta* central espanyola, un dia d'hivern, i anem seguint les estribacions Nord de les muntanyes de l'Aurés, serralada dentada que separa aquest alt pla, de les estepes del Sahara... A poc de sortir arribem a la vila de Lambese, l'antiga *Lambesis* dels romans, situada a una vall verda i solitària, plena de ruïnes interessants que descobrim des de l'auto i que visitarem en retornar a Batna. Unes casetes entre arbres, les de Marcunda (Verecunda, a 1.260 metres), i un arc de triomf que està tocant a la carretera, ens tenta de parar la marxa, malgrat les ganes d'arribar a Timgad: és l'arc de triomf de Marc Aureli, construït el 172, que fa parella amb un altre arc del mateix temps construït a molt poca distància. Aquest arc, molt ben conservat, marca la via romana que unia Lambesis a Theveste, a la frontera de Tunis.

Sols uns minuts de parada, i altra vegada l'auto continua la boja cursa a través els camps deserts i xops de pluja... Sols veiem

aparèixer de tant en tant una agrupació de casetes, i algun que altre cavaller algerí superb i indiferent al nostre pas. El fred és vivíssim, i l'aparent despoblació d'aquesta regió, abans pròspera i animada (així ho diuen els antics monuments), assenyalen d'una manera impressionant l'acció del temps sobre els pobles i països... Deixem la carretera de Khenchela, per seguir-ne una que tomba vers les muntanyes del Sud, i als poc minuts, sobre el fons rogenc de les estribacions de la serralada, distingim una estesa inclinada i blanca que, en apropar-nos, veiem que és tota una vila baixa i molt extensa, de la qual emergeixen prodigiosament els monuments i les columnes. Estem a Timgad, l'Àliga romana que va niuar a l'alta gorja de Ksentina, a les insotmeses muntanyes de l'Aurés.

Crec necessari fer una mica d'història, molt poca, per explicar-nos l'existència d'aquesta vila romana monumental i luxosa al cor de la Numídia. Com hem indicat fa poc, la III^a Legió Augusta establí el seu campament general a Lambese al començament del segle II, i per fer sentir la seva influència civilitzadora a les tribus berebers, Trajà féu construir als legionaris la vila de Thamugadi, que havia d'ésser el sector de contacte entre la civilització romana i la barbàrie africana. Construïda amb esplèndids materials, la ciutat conegué la prosperitat, i s'engrandí durant dos segles; després, sota l'emperador Constantí, amb les discòrdies cristianes, i més tard la invasió dels vàndals, les tribus nòmades no deixaren d'atacar-la en tot moment, fent angoixosa la seva vida, i aconseguint assaltar-la i incendiar-la el 535; Solomó, general de l'emperador bisantí Justinià, la trobà en ruïnes i la reconstruí, bastint-hi un castell enorme, esglésies i monestirs.

L'Àfrica del Nord i Timgad tenen llavors un segle de pau; però s'esdevé la invasió àrab, que tot ho havia de capgirar: bisantins i berebers, enemics d'ahir, s'uneixen contra els mussulmans invasors i la heroïna bereber La Kahenma desfà els exèrcits i mata el gran conqueridor Sidi Okba; mes és en va: el capdill àrab Kaled, en començar el segle VII, acaba amb la resistència bereber-bisantina Timgad, incendiada, destruïda i abandonada, desapareix a poc a poc sota la terra, arrasada per les pluges, i la vegetació cobreix el lloc on existí l'antiga ciutat de Trajà, que havia de restar soterrada i oblidada 12 segles.—*Els palaus i els castells cauen; sols la tenda del nòmada és durable*—diuen els àrabs...

El que resta més distint de Timgad, es la ciutat primitiva, que forma un quadrat d'uns 350 metres travessat per dues vies principals de Nord a Sud i de Llevant a Ponent, vies que, en tallar-se,

marquen l'emplaçament del Fòrum; altres 22 carrers que es tallen a esquadra, formaven amb aquests dos principals tota la població, protegida per una muralla de pedra, en la qual s'obren les quatre portes d'accés. Sota els carrers es troba tota una xarxa de clavegueres en pendent, tan ben construïdes, que encara avui podrien servir totalment. Per les seves mides, permeten d'ésser recorregudes sens molèstia.

Del voltant de la ciutat primitiva, manca encara treure a la llum innombrables construccions que formaven l'eixampli de la Thamugadi de Trajà.

Entrant per la porta Nord o de Cirta a la via principal, dita Cardo Màxim, crida l'atenció la riquesa dels materials que la formen i el bon estat de llur conservació: la via i les voreres estan formades de grans pedres de talla, de calissa blavosa molt dura, posades de biax per evitar els sotracs en els carros que hi circulaven. Una inscripció trobada al frontal de la porta indica que sota el tercer consolat de Trajà (any 100 e/c.) fou construïda la colònia Marciana Trajana de Thamugadi, per la III^a Legió Augusta, essent propretor Lucius Muratus Gallus.

Aquesta via Cardo, junt amb la transversal anomenada Decumanus Màximus, són les dues principals de Timgad, proveïdes de columnates i voreres per les quals es podia passar sense temença del sol i de les plujes, i capçades pels quatre extrems per altres tants arcs triomfals, de tres cossos, havien d'ésser i són encara d'una bellesa i gràcia extraordinàries. Hom, no sens rahó, ha nomenat Timgad la ciutat de les mil columnes.

Tot pujant pel Cardo, ens trobem davant d'un elegant monument, la biblioteca pública, feta amb els cabals d'una esplèndida deïxa d'un patrici, Marcus Julius Rogatianus (400.000 sextercis): davant, un pati i un pòrtic amb columnes corinties, i dintre, la sala de llegir de forma semicircular, feta de pedra i plaques de marbre, i ornamentada amb 12 columnes de marbre blanc. Sis enfonsaments practicats en el mur, contenien els *papyrus* protegits dintre tubs metàl·lics, i en el centre de la sala, una cella emmarcada per dues columnetes de marbre, abrigava l'estàtua de una divinitat.

El Cardo es creua amb el Decumanus davant del Fòrum; aquesta última via, veritable via triomfal, era de gran trànsit, puix formava part de la carretera romana Lambesa-Theveste, i hi quedaren marcades roderes que encara avui podem observar; la seva vista és impressionant, amb l'arc de Trajà al fons i les nombroses columnes de pedra calissa blanca que la voregen.

TIMGAD. - TEATRE.

Ots, A. Hebrard

TIMGAD. - BOTIGUES DEL MERCAT DE SERTIUS.

TIMGAD. - MOSAIC QUE REPRESENTA A DIANA SORPRESA AL BANY PER ACTEÓ.

Cl. A. Hebrard

TIMGAD. - PEDRES TOMBALS.

TIMGAD. - PICA BAPTISMAL BIZANTINA.

Clis. A. Hebrard

LAMBESE. - CAMP DE LA III LEGIÓ. - EDIFICI DEL PRETORI.

MARCUNA. - ARC DE MARC AURELI.

Gls. A. Hebrard

BISKRA. - CARRER MODERN.

Però de cara al Nord, i donant sobre la via Cardo, l'escala d'accés al Fòrum atrau la nostra atenció: estem davant d'un monument que era essencial a la vida de les ciutats romanes. «En el Fòrum els antics es reunien per escoltar els oradors que, des de la tribuna dels discursos, feien les comunicacions oficials i pronunciaven les oracions fúnebres; les presentacions, els juraments dels magistrats, les subhastes de treballs públics, el pagament d'imposos, tot es feia al Fòrum; a la basílica civil del mateix, que venia a ésser la Borsa i el tribunal de comerç d'ara, es veien els processos, al mateix temps que es tractaven els afers.»

El Fòrum consta essencialment d'un pati central obert o àrea, d'un espaiós pòrtic amb columnes al voltant, i de grans dependències pròpies de les múltiples activitats que acabem d'esmentar. L'àrea o pati està empedrat d'esplèndides lloses de pedra, de grans dimensions, perfectament nivellades i unides, i estava animat de superbes estàtues i bases honorífiques una mica per tot arreu.

Els pòrtics, a l'entorn de l'àrea, protegien de pluges, neu i sol els concurrents, que, com a totes les ciutats romanes, hi anaven no sols per feina, sinó també per esbarjo, conversa i discussió. Un joc de boles, una taula d'escacs i algunes inscripcions fetes a la pedra, així ho demostren. «*Caçar, banyar-se, jugar i riure, això és viure*» diu una xiroia llegenda gravada al cantó Nord dels pòrtics.

La banda de Llevant, estava ocupada per la basílica civil, d'uns 29×15 metres, presidida per tres estàtues d'emperadors, col·locades a un dels testers. El de l'altre extrem contenia l'estrada pels jutges, i dependències de servei.

Enfront de la basílica, al costat de Ponent del pòrtic, es troben els interessants edificis de la Cúria o Municipi, la tribuna dels parlaments en públic, i un petit temple, tot ricament construït i enllaçat per un pati amb galeries. Estàtues de la Fortuna, de Lucius Verus, i inscripcions al fundador decoraven el conjunt. L'alta i noble tribuna està enquadrada per dos sòcols vuitavats amb llegendes dedicades a la Victòria, i per tal que els oradors fossin vistos per l'auditori que emplenava l'àrea i els pòrtics, aquests s'interrompien abans de l'emplaçament de la tribuna.

Una ampla via posterior al Fòrum, ens porta a l'entrada del teatre, format per una extensa grada semicircular molt ben conservada, la platea amb tres files de seients destinats als personatges de la ciutat, l'escena i el foier o pòrtic de passeig pel públic, aguantat per columnes jòniques.

Al teatre hi caben uns 4000 espectadors; la seva rica deco-

ració de marbres, mosaics i estàtues l'havien de fer veritablement formós.

Entre els elements essencials a la vida i civilització dels romans, sobresurten el Fòrum, les Termes i els temples a Júpiter: Timgad, tot i ésser una vila petita i colonial, representava noblement aquests caires tipus de Roma, que fins sembla i tot que s'haguessin volgut accentuar a posta, davant la barbàrie i rusticitat dels muntanyesos nòmades per millor atraure'ls a la vida civil; ho fa creure així l'excel·lent qualitat dels materials emprats per tot, la noblesa i luxe de les construccions privades i públiques, i l'abundor i bona disposició d'aquestes últimes. Pel que es refereix a les termes o banys públics, es compten més de dotze establiments, algun d'ells d'extraordinàries dimensions, i la més gran part, si no tots, ocupen edificis expressament construïts.

Les termes de Timgad contenen sales de conversa, passeig i exercicis físics—que eren també propicis llocs a les parleries filosòfiques—i sales de bany, que començaven amb piscines d'aigua freda, i continuaven amb els tres *hypocaustum* o cambres escalafades per forns subterrànics a tres graus diferents de calor, proveïdes de banyeres o piscines calentes; el bany complet exigia passar per totes les sales, repassar-les en sentit invers i acabar a les mans dels esclaus encarregats de les friccions, perfums i vestimenta.

Per donar idea de les proporcions monumentals d'algunes d'aquestes termes, esmentarem les del Nord, construïdes prop de la porta de Cirta; esplèndid edifici que presenta una façana de 80 metres de llarg i una fondària de 64; amida quatre mil metres quadrats l'àrea de la planta.

Igualment notables són les del Sud i les del Philadelphs, totes elles decorades d'inscripcions i mosaics. Un d'aquests, el mosaic *Visquen els Philadelphs* és i ha estat objecte de moltes discussions en interpretar-lo, puix per uns les figures centrals representen Apolló i Daphné, i per altres es tracta de Júpiter i Antiop.

A la part més alta de la vila, entre boires i nuvolades, hem visitat les termes del Sud, la casa anomenada de l'hermafrodita, i la del patrici Sertius, famós a Timgad per la seva riquesa i esperit generós, puix la vila li degué un mercat que veiérem més tard. Aquestes dues cases donen clara idea de la disposició i riquesa d'algunes habitacions romanes: l'atri de l'hermafrodita amida 23 metres per 19, i els seus pòrtics estaven sostinguts per 22 columnes. Rics mosaics guarnien les seves cambres, entre ells el que

donà nom a la casa, i que està en el Museu; quant al palau de Sertius sols direm que amida 62 metres per 36, i a més de les seves columnes, mosaics i banys, són d'esmentar dues grans piscines, una de les quals conté ben disposats i nombrosos pots de terrissa per servir de *ponedors* als peixos que allí criaven i vivien per esbarjo del propietari.

Tantes construccions i restes notables es troben a Timgad, que la sencilla enumeració de les mateixes seria ja massa llarga: recomenem als interessats l'estudi publicat per l'arquitecte Albert Ballu, i encara millor, que vagin a visitar la ciutat de les mil columnes, la visió de la qual els revelarà ple de realitat el que fou la potència, la civilitat i el somris de Roma, com a nosaltres se'ns va mostrar en els dos jorns d'estudi i evocació passats a les enlairades i solitàries ruïnes.

Es hora de començar el retorn, però: el temps ha fet mil canvis passant de pluja a sol i a vent mantes vegades, així és que el fred ha allunyat a molts visitants cridaners que més aviat feien nosa. Quan per la via del Capitoli ens dirigim vers l'arc de Trajà, que per Ponent marca el Decumanus, un vol de cigonyes travessa la ciutat i va a posar-se sobre dues enlairades columnes, les úniques que estan en peu de les 22 que enquadraven el temple monumental del Capitoli, dedicat a Júpiter, Juno i Minerva, de les colossals estàtues dels quals s'han retrobat sols alguns fragments, car el Capitoli, per bé que es pot resseguir en les seves extenses línies generals, està més destruït per la força de l'home i dels terratrèmols, que les altres construccions de Timgad. Tot el que era el seu emplaçament, està ple de restes de capitells, fonaments i columnes, de les quals hi ha sols en peu els dos enormes solitaris del temple, i algunes dels propileus, al llarg de la via d'entrada.

Passem ràpidament el mercat de Sertius, donatiu del cavaller Marc Faustus Sertius, cap de les cohorts auxiliars, i de la seva muller Cornelia Valentina, segons diuen diversos sòcols honorífics que es troben a l'entrada i patis, i arribem per fi davant de l'arc anomenat de Trajà, bellament plantat sobre el Decumanus; arc decoratiu i triomfal de tres arcades, està ornat per 8 columnes amb capitells corintis: quatre estàtues de marbre i un grup superior completaven l'ornamentació d'aquest monument, veritablement elegant de línies i de proporcions. Per les seves dimensions mai ha estat soterrat del tot, i són les seves velles pedres les que en sorgir de les terres ermes que cobrien Timgad, van assenyalar la resurrecció de tota la vila desapareguda...

Després de tan superbes i nobles ruïnes, se'ns fa difícil d'admirar ja els nombrosos monuments que encara resten a Timgad: la Basílica i monestir bisantins ens ofereixen una pica baptismal de mosaic, intacta. I en el museu admirarem els bells dibuixos dels polícroms, delicats mosaics, les esteles funeràries, capitells i estàtues..... És l'hora del comiat inajornable, i l'auto ens espera per poder continuar avui mateix el nostre viatge vers regions més baixes i assolellades, vers el país de la set, les sorres i els miratges...

El cotxe emprèn la marxa, i als pocs instants, en esguardar Timgad recolzada als pendents rogencs de la vall il·luminada a trossos pels raigs horitzontals del sol a la posta, ens apar encara més bella i graciosa que mai... Un moment les seves columnes innombrables arriben a brillar amb esclat, a les llunyanies imprecises. Després, sobtadament, un revolt del camí ens priva de la meravellosa visió... L'auto, ràpid i vibrant, fa la seva via, dins el paisatge trist i solitari que envolta l'alta vall, i per fi, en caure la tarda, amb fred extrem, arribem a la vista del que resta de la *Lambesis* romana.

No tenim temps per visitar el poblet modern, mes pels camps dels voltants són nombroses les ruïnes i troballes: arcs, tombes, amfiteatre, termes, etc., etc., en diferents graus de conservació. Són d'esmentar les ruïnes del Capitoli i d'un temple dedicat a Esculapi, les termes del Palau del llegat i dos mausoleus; un d'ells situat a alguna distància de Lambese, és la tomba de Flavius Maximus, Prefecte de la III^a Legió Augusta (s. III.).

Mes una sobirana ruïna, ja observada en anar a Timgad, atrau la nostra atenció: ens referim al Pretorium, gran construcció rectangular, tota de pedra, proveïda d'amples portalades i ornamentada amb columnes i pilastres. En acostar-nos-hi travessem una explanada de pedra, que reconeixem havia d'ésser una mena d'*área* o pati voltat de pòrtics i de construccions diverses; entre elles es trobà un magatzem de municions que encara contenia uns milers de bales de pedra i terra cuita. Aquest Pretorium, semblant al Fòrum de Timgad, està emplaçat a l'encreuament de dues vies principals que tallant-se en angle recte travessen l'antic camp de la III^a Legió; el contemplen en mig dels resucitats carrers, entre els milers de pedres de la vila militar, uns xiprers i uns arbres florits pel temps d'abril, i les línies elegants i severes de la noble silueta ens recordaran sempre més el que fou en aquest alt pla d'Àfrica la força i el somris de Roma. Un arc de tres portes, dit de Septimi

Sever assenyala, el pas de la via romana, les lloses de pedra de la qual podem descobrir en molts llocs...

Després, comença altra volta la cursa boja per les altes planes entollades i fredíssimes, entre les estribacions de l'Aurès i dels Nemenchas, i en allunyar-nos de Lambese i esguardar entre xiprers la sobirana ruïna solitària del Pretorium de la III^a Legió, que sembla acomiadar-nos abans del nostre viatge als Oasis del Sud, se'ns apareixen lluminoses i estranyament precises les paraules del nostre poeta dedicades a Tarragona, ciutat romana: «Roma creadora, la nació més prepotent i agavelladora del mon! Tan gran vares ésser, que en caure sens vida no s'ha pogut mai obrir una fossa prou gran perque hi cabessis tota, i en va els segles han anat tirant, sens repòs, terra al damunt de les teves despulles, volent-te colgar tota, que els teus peus, oh Roma, sempre surten enfora!.

I per això et veig encara a tu, oh majestat de Roma.....».

L'OASI DE BISKRA

TOT ANANT-HI

En caure el capvespre deixem la població de Batna, passatgers del tren que la mateixa nit ens portarà a l'oasi de Biskra. Ens anem apropant a les muntanyes del Sud, i en passar l'estació de «Tamarius» el paisatge esdevé veritablement ferreny, accidentat: els relleus dels monts es succeeixen, i el pas de la via es fa difícilíssim, sense deixar ni un moment els barrancs caòtics, els viaductes i les foradades.

En arribar a El Kantara, l'horari ens permet fer una curta passejada. Seguim una estona la carretera de Biskra, que baixa ràpidament fins a quedar empresonada entre les muntanyes; a la dreta, al fons de la gorja, passa un torrent, i a la llum de la lluna, claríssima, esguardem roques i palmeres, i amb tot això una sentor suau d'aire sec, net i perfumat ens arriba... El Kantara, que els àrabs nomenen Fum-es-Sahara, ço es, boca del Sahara, és l'engorjat de pas entre dos monts essencialment diferents: el dels alts plans algerins, fred boirós i humit, i el mont del desert i dels oasis.

Installats de nou en el tren, aquest comença a davallar ràpid seguint l'admirable pas, que, en acabar, de sobte ens ofereix bell i extens panorama; el cop és teatral: d'un cantó, al Nord, les serralades que acabem de travessar, altíssimes i escarpades; de l'altre,

al Sud i fins a perdre's d'albir, extenses planes estepàries i una mar de palmeres, que des del lloc encara elevat per on correm, dominem per sobre; la sorpresa del canvi inesperat, sembla afinar la nostra percepció, aixís és que el primer contacte amb les terres de l'oasi, submergides per la llum de la lluna, ens produeix una sensació exquisida, extremada, segurament per l'efecte tot físic de l'aire sec i de primavera que ens envolta, i per les sentors vegetals que aspirem amb delícia.

El lloc creiem que es famós per la netedat i la qualitat de la llum i dels colors. Nosaltres, pobres viatgers apressats, continuem el camí. La plana, sempre en pendent, ens presenta bosquets de palmeres arreu on es troba aigua, sigui aquesta superficial o subterrània. Unes estacions completament isolades i desertes en aquesta hora, i, per fi, vers el Sud i Llevant, esguardem una ampla faca sobre la lluminositat blava de l'estepa, taca en la qual s'assenyalen alguns llumets: arribem a l'oasi de Biskra, a la vora del riu o de l'Oued del mateix nom.

Saltem a una mena de cotxe desmarxat, travessem solitaris jardins perfumats, i no refets encara de les primeres sensacions produïdes per la nit lluminosa, els canvis del ràpid viatge i les sentors d'Àfrica, arribem a l'Hotel, la construcció del qual, amb amples terrats, arcades i cambres ornades amb tapissos de llana de Kabília, ens precisa, definitivament, que estem en terres d'Islam, a l'oasi que és monjoia entre el desert immens i els països que podriem anomenar de vida normal.

BISKRA

Biskra és una petita població d'aire modern, amb els carrers tirats a escaire, bastida a la vora dreta d'un riu saharià, l'Oued Biskra, i al costat de l'oasi del mateix nom, format per un massís de palmeres i jardins, que s'estén, seguint el riu, almenys cinc quilòmetres. Dessota més de 150.000 palmeres, es troben, irregularment repartits i sense límits gaire precisos per nosaltres, més de mitja dotzena de poblets indígenes, àrabs, negres i barrejats, que constitueixen el conjunt anomenat Vell Biskra: Medjenix, Bab el Darb, Sidi Barkat, Ras el Guería, altres tantes barriades amagades o l'ombra vegetal, per les quals ens serà molt plaent deixar-les perdre. Però comencem per visitar la vila francesa.

Uns quants carrers amples i nets, amb grans arcades, tot ben emblanquinat, interromputs per olorosos i verds jardins, heus aquí

el Biskra nou, almenys el que del Biskra nou interessa: tot el llarg de l'explanada Berthe, els arcs i les masses vegetals conviden al passeig i a l'ombra, i gairebé tothom accepta la invitació fent-hi llargues estades; puix a l'abril, a Biskra, la calor comença a pesar de bo de bo vers la migdiada, així és que a aquella hora i fins a la nit serà un agradós i sensual refugi per a nosaltres, que hi passarem llargues estones de quietud sols interrompuda per les aspres trompetes del proper fort St. Germain, i pels núvols de cirabotes i guies amoïnosos que a tota hora del dia i de la nit ofereixen els seus *desinteressats* serveis.

Especialment a Biskra, els guies cançoners i poca-soltes, els cirabotes enèrgics i de llargues mans i els venedors de flautes i punyals, si hom no s'hi acostuma, poden arribar a fer odiar el cel d'Algèria. Ara, que un cop coneguts—i això s'esdevé ja el primer dia,—ofereixen certs costats còmics, i el viatger, per defensar-se i poder donar un pas, arriba, fatalment, a tenir més barra que ells, i allavors tot comença d'anar bé.

Un passeig al mercat és sempre interessant: munts de dàtils, sederies, taronjes, barnussos i viandes, tot exposat a la crua llum. No hi manquen els tapissos de llana de Kabília, dissortadament a preus poc abordables: alguns amb dibuixos geomètrics i de colors vegetals són realment formosos; no cal dir, però, que abunden també els teixits a màquina i tenyits amb anilines barates, que no fan cap bon paper al costat dels altres.

No tots els carrers de Biskra estan ben empedrats i perfumats per jardins, puix en alguns passa el contrari. Amb tot i això, el passejar-hi és agradable, i els aspectes populars son contínuament pintorescs: al costat dels autos de bona marca, els camells fastigosos i pelats van per tot arreu, i fent ressortir l'activitat dels que van per feina, l'innombrable estament dels mandres, però mandres i desvagats que podríem qualificar d'integrals, jeuen per totes les voreres, pels jardins i pels cafès. Quan anem a retratar l'estàtua del cardenal Lavigerie, quatre d'aquests honorables desvagats s'aixequen i es posen en filera per sortir a la fotografia, i per tal servei, no sollicitat, tenen el valor de demanar-nos dos o tres francs, que per cert no donem... Això s'escau al costat del jardí Dufour, xamós bosquet de palmeres, geranis i tota mena de floretes, que ben aviat amb el seu intens perfum ens fa oblidar als quatre musulmans de l'esquena dreta.

L'oasi de Biskra, és deliciós a l'hivern i a la primavera: la qualitat de la llum i del cel, la sequedat extrema de l'aire i el sol asse-

gurat tot l'any han fet la seva sort; així és que s'hi han construït hotels monumentals de luxe, ben compresos i que no desentonen del tot del país on són, i devenint estació d'hivern ben concorreguda, té bones comunicacions, línia d'aeroplans amb Alger, serveis públics acceptables, i belles vies ombrejades per acàcies i mimoses. Palmeres de totes mides completen la decoració, i un bell *casino* moresc ofereix les seves sales, jardins i *petits chevaux* a l'aventurer sense pàtria, al poderós Caid algerí, a l'anglès d'estada i a l'esmaperdut oficial saharià de pas. Nosaltres servem el record d'una blava nit d'abril, en què els exòtics balls de les Ouled-Naïl, i els cops de sabre d'una dansa guerrera, tenien per escenari les sales del *casino*; a un gran saló envaït per la flaire pesant dels jardins de l'oasi, la més virolada gent es reunia al voltant de la taula de bacarrà: elegants algerins superbament embolcallats de llana blanca, feien costat a les balladores Naïl ornades amb profusió de pesats joiells d'or i esmalt; un polonès, aviador militar, constellat de creus i torrat per les fornals del Sud, jugava impassible i amb mètode, acompanyat d'una aviadora també amb uniforme militar i salacof; el quadro prenia to per l'elegància anglesa de dues o tres altes dames, vestides de seda negra i lluint una cascada de perles sobre l'escot. Si no altres sensacions, un tabal sudanès i el sò prim i enyoradís d'unes músiques llunyanes, ens recordaven clarament on érem.

Un cop fet fosc, cal recórrer els carrers propers al jardinet Dufour, en els quals es troben els cafès moros, de nit, les sales de ball de les Ouled-Naïl i tota mena d'establiments dubtosos i plens d'esvalot. Mes per començar la visita, expliquem què són i d'on vénen les balladores Naïl que arreu d'Algèria es troben.

Sidi Naïl, descendent de Mafumet, fou un governador del Sud, el territori més meridional del Marroc. Canvis polítics esdevinguts al seu país el feren establir a Algèria, des d'on va anar en romiatge a la Meca, deixant la seva família a un amic íntim, el qual no trigà a enamorar-se de la muller, la bellesa de la qual era extremada. En retornar de la tomba del profeta, Sidi Naïl, cobert de santedat, conegué molt aviat la seva disort; el cas era greu, puix fins i tot tenia més família, malgrat el qual, home ple d'indulgència, perdonà a tothom.

El fet és que, des d'allavors, les filles dels Ouled Naïl, descendents de la formosa infidel, sembla que han pres per tradició i norma de conducta, la de la seva avantpassada, i no es troba cafè moro o ball públic en tots els poblets o viles de les estepes i

BISKRA. - CARRER DE LES OULED NAIL.

Gis. A. Hebrard

BISKRA. - CARRER MODERN.

VELL BISKRA. - UN MARABUT A L'OASI.

Obs. A. Hebrard

OASI DE BISKRA.

OASI DE BISKRA. - CEMENTIRI A LA VORA DE LES SORRES.

Ois. A. Hebrard

OASI DE BISKRA. - TORRE DE LA MESQUITA FILIECH.

MAR DE SORRA ENTRE TUGGURT I EL-UED.

TUGGURT. - TOMBES DELS SOLDANS.

Cls. A. Hebrard

deserts del Sud, sense balladores bàrbares i tatuades, hieràtiques i sensuals, descendents del pacífic Sidi Naïl.

És un espectacle estrany el que a la nit ofereixen els carrers habitats per les balladores; il·luminats els uns, i els altres quasi bé a les fosques, per ells circula la més variada gent de tots colors, embolicada amb els seus prestigiosos draps blancs, que tan bon aire donen fins als més miseriosos. Al seu costat no manquen les dames i cavallers d'Europa, que amb els vestits «sastre» i americanes estretes hi fan veritablement un paper poc decoratiu.

Una música ben soroïlosa ens crida, i entrem al café moro. La gresca hi és bastant seguida, puix estem al Ramadan que comporta l'abstinència i quietud de dia, i el menjar, fumar, pregar i esvalotar a la nit. La concurrència és nombrosa, i tot degustant minúscules tasses de café o te, escolta la música eixordadora i obsessionant que cinc indígenes incansables descapdellen: una mena de gralla o clarinet porta el cant frenèticament, junt amb un violí, mentre que un sonall o pandero ataconat a plenes mans, i un timbalet reforçat per la vibració bàrbara d'un enorme timbal, marquen el compàs. Els dos primers, donen veritable expressió a la tonada, i el conjunt resta realment exòtic i dens de soroll.

Una balladora apareix, després una altra, i comencen les dances; tot movent-se fan figures i gestos amb les mans, que porten tenyides de groc, així com les galtes; unes creus blaves tatuades, marquen el front i la barra, i en moure's tot cantant i seguint la música, posen en valor estranys joiells: una mena de tiara daurada i amb esmalts, collars i pengeroles d'or i plata, braçalets de mesc olorós. El virolat habillament fa pensar en el d'alguna gitana del nostre país....

Amb el prestigi que la nit dona a totes les coses, ballant les estranyes danses de llur país, entre fums i olors i músiques bàrbares, les pobres descendentes de Sidi Naïl, divinitats sensuals dels nòmades aspres, poden fer evocar, en ocasions, els balls d'aquest Orient convencional, descrit i lloat per viatgers i escriptors. Tanmateix és millor pel record, no portar l'admiraçió gaire lluny, i abstenir-se, sobretot, d'exagerar-la fins al punt d'esguardar les Naïlies de Biskra a la llum del dia, mai com en aquest cas, cruel i desencantadora.

EXCURSIONS « COLOR LOCAL »

El temps es passa ben agradósament a Biskra. A banda dels entreteniments del *casino* i de les festes indígenes dedicades als viatgers, són nombroses les excursions als voltants i les passejades per l'oasi que retenen l'interès de l'excursionista. Nosaltres, desitjósos de conèixer els aspectes més o menys típics de persones, coses i paisatges, en férem algunes per l'oasi i per les solituds que l'envolten, no sens llogar, per fer-les, els camells necessaris i els serveis d'un personatge, molt important i considerable segons ell: era un guia ben plantat, pretenció i de color de suro, el més mentider i enredaire que és pugui trobar dins de la gran família de guies d'aquest viciat oasi, que no és poc dir. A tan belles qualitats afegia un gran aire cerimoniós i protector, d'un còmic irresistible. Si l'esmentem és perquè realment tenia totes aquestes condicions en grau extraordinari. Es feia anomenar així com Nassum-Mestassauí-Ali-el-Banra. Amb nosaltres s'entenia per «l'Ali»..., tot curt.

Com hem dit abans, l'oasi de Biskra està format per un gran bosc de palmeres, que s'estén al llarg d'un riu saharià, i serveix de refugi contra el sol, la sorra i la seca, a cinc o sis poblets, que viuen de l'agricultura. No cal dir que tots ells, estan formats de velles construccions de terra batuda, gairebé sense finestres a l'exterior, d'aspecte pobre i abandonat. Res de carrers marcats, ni cases d'alguna apariència; sols de tant en tant la torra d'alguna mesquida, alta, quadrada de base i amb conicitat acusada, marca el que són els monuments a l'oasi.

Palmeres i més palmeres. Altes i de totes mides, separades unes d'altres per camins i vies encaixades entre alts murs de terra batuda, constitueixen per elles mateixes la raó d'ésser de Biskra, tant per la gran collita de dàtils que rendeixen, com perquè a llur ombra protectora viu la població sedentària i pagesa, dedicada a conrear la terra de l'oasi, abundantment proveïda d'aigua.

El cel és lluminosíssim, i els perfils de les coses resalten amb vigoria. Ara ens expliquem que els oasis del Sud algerí hagin atret, tot temps, l'atenció dels pintors enamorats de les fines matitzacions, de la llum... Els jardins i els conreus es van succeir darrera les altes parets de terra, coronades per grans mates florides o espinoses, que els camells en passar aprofiten; per nosaltres, altmuntats sobre els disgraciosos animals, cap dels jardins

té secrets, puix podem submergir l'esguard sota la volta vegetal. L'aigua, en forma de recs o *seguias*—així les anomenen al país—va seguint els camins, repartint la seva riquesa als conreus mitjançant reguerons sàviament combinats: és un veritable art de l'oasi la captació i distribució de l'aigua, font de tota vida.

El paisatge, monòton, no ens arriba a cansar; els guies àrabs van cantant, i nuvols de vailets negres surten no sabem d'on, i ens paren la mà. Veient el resultat negatiu que obtenen, comencen a cercar floretes, i ens les ofereixen. Aquesta vegada, restem desarmats, no podent resistir a aquesta demostració gentil de la pobra canalleta...

Arribem, sempre sota l'opressió de les palmes, davant d'una construcció roja i alta que voreja el camí, prop les parets de la qual hi ha arrecerats alguns negres, passant una mena de rosari; un cameller dels nostres, devotament besa, en acostar-s'hi, la terrosa muralla, i en tractar de treure una instantània dels llocs, algú dels devots em mira sense benvolença: estem davant d'una confraria o *zaouia* on reposa un sant marabut molt venerat pels pagesos negres dels oasis; el paisatge i l'escena no poden ésser més africans, i d'un exotisme greument religiós.

Passades les ruïnes d'un antic castell turc, els arbres van fent-se més clars, deixant entre ells espais cada cop més grans, en els quals el sol mostra tota la seva força; just al costat del camí, una Kuba, tota blanca aquesta vegada, provoca altra volta les manifestacions devotes dels camellers, mentre nosaltres observem que els arbres i matolls a l'entorn de la construcció, estan guarnits de draps i cintes, destenyits la major part, exvots dels que passen...

En terres mahometanes, la vida està familiarment barrejada amb la mort, així és que per tot arreu els cementiris musulmans es presenten en tombar un camí, al peu d'una Kuba o Santuari, o a un jardí abandonat. A vegades són immensos, inacabables, i la terra es veu coberta per les ondulacions de les tombes i les esteles o pedres indicadores, que marquen els peus i la capçalera. Altres voltes, al costat mateix d'un corriol, una tomba prestigiosa, n'atrau a poc a poc d'altres més humils, i així es forma un recó contínuament animat pels jocs i les rialles de la mainada, de cap manera cohibits per la severa presència de la mort.

Fa ja molt de temps que vaguem per l'oasi, en direcció a les dues del Sud. El sol d'abril és ardent, i les palmeres van acabant-se el mateix que l'aigua vital dels reguerons. Una ampla extensió de sorra blanca, darrera de la qual la vista fuig vers llunyanies

imprecises, ens mostra de nou un d'aquests recons de pau. El contrast és de debò violent entre l'ombra riallera i acollidora de l'oasi ple de vida, i l'esclat trist de les sorres, que, plenes de llum i de deserts, s'estenen fins on l'esguard arriba. Un de nosaltres esmenta l'expressió d'un il·lustre escriptor que pinta el desert com un país de «sinistra esplendor» i tots ho trobem meravellosament exacte, i més encara li havíem de trobar, en visitar, dies després, les desolades dunes sense fi dels voltants de Tuggurt.

Hem deixat endarrera l'oasi encisador, i al pas llarg dels camells anem fent via. La pista que condueix a un petit oasi anomenat Umax, cau vers Llevant, i marca una ratlla quasi bé imperceptible dins la blancor de la sorra. Les dunes, ondulacions de poca alçària i gran extensió es desenrotllen fins a pedre's d'albir; sols de tant en tant, alguns vegetals aspres, endurits i sense fulles, però d'arrels enormes, creixen a les fondalades, i indiquen els punts d'aigua subterrània. Un cameller n'arrenca un brot, d'apariència insignificant, i les arrels gruixudes i carneses no acaben de sortir: tan extenses i desenrotllades són. Cas notable d'adaptació al medi: per una banda, cap fulla, per evitar l'evaporació de la sava pròpia vers l'aire extremadament sec, i per l'altra, grans arrels per captar l'aigua subterrània extraordinàriament dividida i escassa.

El sol del Migdia cau sobre nosaltres a plom, i ens dóna veritable mida del seu poder; ni un alè d'aire passa, i el silenci és complet, sols interromput per les nostres paraules i pel frec de la sorra finíssima amb les potes dels camells. El cel està descolorit per l'excés de llum, i a uns 18 ó 20 quilòmetres vers el N. la ratlla fosca de l'oasi de Biskra marca l'horitzó. Per sobre d'ella i a uns 60 quilòmetres de nosaltres la formidable serra de l'Aurés, branca occidental de l'Atlas que fa pocs dies vàrem travessar, enlaira les seves muntanyes blau-grises, sobressortint entre totes l'alterós cim de l'Ahmar-Kadu, que, semblant en això al nostre Canigó, s'alça sobtadament sobre la plana de les estepes i oasis, fins a 3.000 metres. Vol una tradició local, que aquest pic detinguí amb les seves estribacions i contraforts totes les nuvolades i humitats d'origen mediterrani, ocasionant així el clima desèrtic d'aquestes estepes i sorrals del Sud algerí. El fet és que realment les muntanyes de l'Aurés i el massís de l'Ahmar-Kadu, assenyalen una divisió nefa entre dos climes: temperat i humit en el vessant N., tòrrid i sec—millor dit, desèrtic—en el vessant Sud.

Es hora de retornar a Biskra. Al pas dels camells, que no són

precisament meharis de cursa, en tenim per dues hores i mitja o tres. Anem a cercar vers Llevant la pista propera, i desfem el camí fet, fins a trobar altre cop la verdor amiga de les palmeres. Mes abans d'haver-hi arribat, una forma estranya que avança des del Migjorn per la pista, crida la nostra atenció: els camellers no saben explicar-se o nosaltres no els entenem; passa el temps i per fi les coses s'aclareixen: de les sorres enceses surt un cavall prim i esmortuït, com els dels gitanos, tirant d'un carruatge, que sembla a punt de desfer-se, d'origen evidentment europeu i ciutadà, però ja sense molles, ni coixins, i fent uns xiscles! Dintre, dos o tres àrabs protegien, grotescament, amb un paraigües, la blancor relativa de la seva pell. Adéu!, sensació del desert i d'Àfrica! Ara fas lloc a una impressió complexa de circ i de carnaval! Quin desert és aquest, freqüentat per cotxes atrotinats?

Després d'aquesta escena, tots nosaltres creïem distingir entre les palmeres, l'ombra confosa, però heroica i burlesca, de Tartarí i la del seu illustre príncep, caçador de carteres...

Altres coses i aspectes de l'oasi i dels altres dels voltants, agraden també: la visita de les mesquides Malek i Filiex, situada aquesta última a l'altra vora de l'Oued Biskra, i, més especialment, l'obligada escapatòria a l'oasi de Sidi Okba, el poblet ruinós del qual, sota les palmes, tot de terra batuda, està unit a Biskra per una pista de 20 quilòmetres. Aquesta petita vila, té de notable la seva mesquida, que sembla ésser la més antiga d'Algèria, i és blanca per dins i per fora; la nau, sostinguda per troncs de palmera recoberts de calç, conté un cadafalc amb la sepultura del guerrer àrab Sidi Okba, que, després de guerrear per tota l'Àfrica del Nord i per Espanya, fou derrotat per l'heroïna bereber La Kahenna i enterrat en aquest lloc, l'any 684. Aquest motiu, fa visitar la mesquida per nombrosos romeus musulmans d'Algèria i Tunis.

TUGGURT I L'OUED RIR

SORRES I MIRATGES CAMÍ DE TUGGURT

Amb les excursions, les festes nocturnes, i l'aire sec i perfumat de les nits de Biskra, el temps es passa molt ràpidament; però la cadena d'oasis que començant a El Kantara i acabant a Tuggurt i Blidet Amar s'estén més de 300 quilòmetres entre les sorres desertes, excita poderosament la nostra dèria de voltar. Breu, a

les 7 d'un matí d'abril sortim de Biskra, «l'oasi d'aparador preparat per distreure desvagats», entre els viatgers del tren que allà anomenen blanc, molt net, simpàtic i confortable, que ens ha de deixar a Tuggurt, capital natural de les regions de l'Oued Rir.

La via, d'amplària inferior a la normal, es dirigeix gairebé directament al Sud, com pot observar-se en el mapa, deixant a Llevant els grans bacins o depressions anomenades Chott Melrir i Chott Merouan, extensos deserts salins, enfangats a l'hivern, situats sota el nivell de la mar; i seguint el llarg de les depressions d'aquesta zona del desert, va servint tots els oasis escalonats que constitueixen la regió anomenada Rir, fins arribar a Tuggurt. Igualment pot notar-se, a la dreta del mapa, entre Tuggurt i els oasis de Toseur en el Sud de Tunis, una prolongació del gran Erg oriental, enorme desert de sorra, del qual les majestuosos dunes arriben a les portes de Tuggurt i són comptades entre les més grans del Sahara.

El tren parteix, i a mida que ens allunyem de Biskra, s'acusa cada cop més el caràcter desèrtic de la regió; la sorra s'estén en totes direccions fins a perdre's de vista, gairebé plana en començar, i formant amples ondulacions després. El vent de direcció S. O. l'aixeca a estones, en forma d'espiral o de núvols de color rosenc.

Passem un pont bastant llarg, tirat sobre un fons de riu naturalment sec: el mapa ens marca el riu Djedi, que recull les aigües d'una gran extensió de territori en el seu curs llarg de més de 500 quilòmetres, i les porta als pantans salats del Chott Farfària. Es un cas típic de riu saharià, exageradament irregular, violent i fins perillós. La marxa monòtona del tren ens fa deixar enrera quilòmetres i més quilòmetres de sorra, i el sol va escalfant l'aire fins a semblar l'estiu de casa nostra. Les estacions donen lloc a pintoresques escenes: a la de Chegga, un estol d'Ouled Naïl extraordinàriament enfarfegades, i lletges fins a esporuguir, envaeixen el tren. Aprofitem una curta parada per visitar l'estació, disposada com cal i adaptada en la seva construcció a les característiques i clima del país: parets gruixudes, porxos i poques finestres. Tota precaució és útil, car la sorra, l'extremada calor del dia i el fred viu a la nit, tot ho travessen i envaeixen. I diem fred viu, perquè a les nits d'hivern, a les dunes, sovint s'arriba a 5 ó 6 graus sota zero, gràcies a l'enorme pèrdua de calor per radiació.

L'estepa torna a fer-se completament plana, en passar l'estació de Stil. A la llunyania, vers Llevant, una gran extensió argentada llueix amb el sol: estem a les vores del Chott Merouan, «pèrfid

i homicida», sector del desert ple de febres i de miratges. I efectivament, de sobte comencen de sortir columnes vaporoses del desert salat, que per uns moments sembla incendiats; vapors que a poc a poc es concrecionen i prenen formes definides, gairebé arràn de l'horitzó: sobre l'extensió de les aigües il·lusòries, unes illes verdes i baixes s'ofereixen a la vista amb tots els caràcters de la realitat; després canvien de forma i dimensions, i fins d'emplaçament; més tard desapareixen, i en el seu lloc, sempre llunyanes i inaccessibles, s'esguarden masses vegetals reflexades en l'aigua inexistent. El fenòmen, obstinat, segueix gairebé durant una hora, i nosaltres comprem llavors l'esglai dels invasors àrabs, que en observar-lo tan persistent i continuat, retrocediren abandonant el desert baix i salat, que cregueren habitat pels esperits: els djinn...

Corpresos pel meravellós espectacle, no podem menys que recordar les belles i justes paraules que dedica a aquesta regió l'escriptora de talent que tan bé s'identificà amb la vida i l'ànima de les coses del Sahara, l'Isabel Eberhardt:

«... La regió dels grans Chotts, una de les més estranyes de la terra... Entre abismes sens fons, de fang, a dreta i esquerra, es veuen dos mars d'un blanc gairebé de llet, vers l'inapreciable horitzó, sota el cel pàllid amb el qual sembla confondre's. Hi ha també a l'immòbil cristall de les aigües salades, innumbrables arxipèlags d'argiles i pedres multicolors... Ni un ésser animat, ni un arbre, ni una herba; rès. Vers Ponent, l'horitzó és vaporós, imprecís, del Chott Merouan inundat, que s'estén allà baix, cap als oasis baixos de l'Oued Rir. Vers Llevant, hi ha el gran Melrir, que va a unir-se amb les sebkha i els chotts del Djerid, al Sud de Tunís.

»Una gran tristesa desconeguda regna sobre aquesta regió singular, on és retirada la benedicció de Déu, vestigi potser d'una Mar Morta oblidada, on dominen la sal amarga, el llot esteril, el salitre i el iode... Tristos llacs efimers sense peixos, sense ocells i sense barques, tristes illes sense navegació, desert absolut, més lúgubre que les més desecades dunes!

«Tanmateix tenen llur esplendor i llur màgia, les valls de sal cristallitzada, els llacs transparents on apareixen els miratges i es reflexen les ciutats quimèriques, els boscos de palmes i les mesquides de somni, on van a abeurar els remats innumbrables que no són més que blancs vapors rescalats pel sol. País d'illusions, de reflexes, de visions i de fantasmes, país d'irreal i de misteri...» (1).

(1) Isabelle Eberhardt, «Dans l'Ombre Chaude de l'Islam».

Transició sobtada: ens avisen per anar a dinar al cotxe restaurant. Dels miratges i el món de les coses il·lusòries, passem a la realitat, vulgar si voleu, però apetitosa en aquest cas. Car aquest carril saharià porta també el seu cotxe de la «Cie Internationale», on les finors de la cuina francesa, lleugerament empeltada d'exotismes locals, ens fan oblidar, de moment, els chotts de febre i de mort i els esperits balladors de les sorres.

Els oasis de formoses i altes palmeres van succeint a les dunes i als llacs salats...

A Mrajer tenim temps per admirar un extraordinari pou artesià, de 190 metres de fondària, que aixeca a uns tres o quatre metres un doll d'aigua de 35.000 litres per minut, acabat de posar a llum del dia; els oasis semblen repetir-se i sorgir d'entre les sorres, cada cop més altes i ondulades; El Berd, L'Arfian, Tamerma, Meggari, les estacions es multipliquen. Per fi, sota el sol que en aquesta hora tot ho encén, esguardem, llunyans, uns murs grisos i rogençs, que ens semblen posats dalt d'una extensa elevació del terreny. El tren para, i en baixar de peus a la sorra trobem que crema. Estem a Tuggurt.

COSES VÀRIES DEL DESERT

Tuggurt està format per una agrupació de poblets, algú d'ells situat a més de dos quilòmetres dels barris centrals, habitats per unes 8 ó 10 mil persones de raça i procedència varies: autòctons de l'Oued Rir, anomenats ruara, d'origen bereber i molt creuats amb sang negra; nòmades àrabs de la gran família Chaamba; jueus conversos que fan, com sempre, de comerciants; Ouled Naïls, etcètera, etc. Així, virolada i constituïda, la vila és la regió de l'Oued Rir que hem seguit amb el tren, rica pels oasis que conté, en els quals el conreu de les palmes datileres està portat gairebé industrialment per societats d'Europa. A força de foradar pous artesianes, els francesos han fet cinc o sis vegades més gran la quantitat d'aigua disponible; els dàtils recollits es compten per milers de tones anyals, i la població és sis o set vegades la de l'any 1850.

Tuggurt està situada al bací o fondalada del Rir, no gaire lluny de la unió o aiguabarreig de dos grans rius saharians, el Igharhar i el Mia, les fonts dels quals es troben a uns 1.000 quilòmetres vers el Sud, a una alçària de 2.000 metres, en el massís del Hoggar. Ben sahariana és Tuggurt, entre els deserts salats del Nord

i la fomal del Sud. Però per evitar males interpretacions en el que diem, ja que parlem de rius gairebé tan grans com el Danubi, a una regió en què excepte l'aigua dels pous, tot el demés que es veu és sorra, ens caldrà fer una mica geografia física; parlar de ço que és el desert, ja que ens envolta, de les gents que l'habiten, i així els reconeixem en trobar-les per les desolades dunes o pels carrers subterranis de la població.

El Sahara és per la seva extensió el més gran dels deserts del planeta i per la seva esterilitat el més erm de tots. Aquestes dues essencials circumstàncies han fet que fins a la segona meitat del segle passat i els últims vint anys no s'hagi arribat a l'exploració i coneixement gairebé complet del mateix, malgrat la proximitat d'Europa. L'ocupació militar del Sahara algerí després del 1880, el desastre paorós de la misió Flatters, els viatges de De Foucault i els dos anys de lluites i de viatges de l'expedició Foureau-Lamy, ens fan arribar a l'any 1900; després, un estol de viatgers, geògrafs i oficials eixamplen cada cop més el coneixement del Sahara francès fins als nostres dies, en què ja és més conegut que tot altre desert de la terra.

Els anglesos al desert de Líbia i els italians al Sud de Trípoli, van completant l'estudi de les terres saharianes orientals, recentment travessades per Rosa Forbes i per Bruneau-Laborie ara fa pocs mesos; sols a la costa occidental extrema, els territoris espanyols de Río de Oro, constitueixen un misteri geogràfic complet, amb tot i que potser del detallat estudi geològic dels mateixos depèn la solució d'una qüestió d'interès mundial, la qüestió de l'enfonsament de l'Atlàntida. Ni els sorrals immensos del desert líbic, grans com tota la França, són avui dia tan desconeguts com el Río de Oro espanyol.

Les causes de l'existència d'un tan gran desert es consideren com a molt simples: un territori agafa aquestes característiques si no hi plou en absolut o bé si hi plou massa poc en relació a l'aigua que perd per evaporació; i la causa o causes inicials d'aquesta manca de pluges, que és un fet real, són, breument i per ordre d'importància, la latitud geogràfica, el repartiment de pressions i depressions atmosfèriques i la influència de la direcció general de les grans serralades i de les costes. En el cas del Sahara, l'orientació de Llevant a Ponent dels milers de quilòmetres de la costa nord-africana i de les altes serralades de l'Atlas, accentua i extrema fins al límit la influència, ja per ella mateixa prou important, de la latitud o situació geogràfica. I vet-aquí les

causes per les quals, segons diu el professor E. Gautier, «el Sahara bat tots els records dels deserts planetaris» (1).

La característica més pronunciada del territori que ens ocupa és el seu grau impressionant d'esterilitat. És, en realitat, el Sahara, una cuirassa o un bloc rocós de la crosta terrestre, rígid, petrificat i, demés, hostil a totes les manifestacions de la vida animal i vegetal i això des de reculades edats geològiques. D'aquest desert rocós, polít i lluent pel frec del vent i de les sorres, que s'allarga implacablement sobre enormes extensions de planes negres o rogenques, emergeixen grans formacions muntanyoses i volcàniques: no esmentarém més que l'Hoggar, amb el pic Iltan, de 3.000 metres d'alçària, i l'Emir Kussi, que en té 3.300.

Mes no tot el desert l'ocupen les estepes rocoses i els massissos de muntanyes eruptives: hi ha també les mars de sorra anomenades «ergs» i els oasis.

Les primeres estan formades per una massa de sorra que arriba a confondre la imaginació; per no parlar més que del Sahara algerí, cada un dels «ergs» oriental i occidental té uns 300 quilòmetres de llargària per 150 d'amplària. La formació d'aquestes enormes quantitats de sorra procedeix aparentment de l'acció continuada, milenària, de la fornal solar i de les gelades que escantellen i fraccionen les roques en partícules cada cop més fines, que són arrossegades per l'acció violentíssima de les aigües dels torrents i rius saharins, des de les muntanyes centrals fins a les cubetes o depressions terminals en què aquells es perden, estenen i confonen, com els rius coneguts per nosaltres es perden a la mar. Per no esmentar més que l'erg oriental, que arriba més al N. de Tuggurt, direm que la seva sorra finíssima, absolutament mineral i milenària, forma veritables turons i onades fins als oasis del Sud de la Tunísia. El seu color beig, blanc i rogenc, es matisa constantment segons la direcció del sol i les hores del dia, imposant l'esperit amb la seva majestat verament desolada i sinistra.

Pel que fa als oasis, la necessitat de vida que senten els homes ha donat a aquest nom un significat conegut per tothom. El fet és que després dels sorrals hostils i dels deserts rocosos i mortals es troben reconcs privilegiats en què l'abundor d'aigua manté una vegetació de somni i unes condicions de vida compasives, comparades amb les del desert... Aquesta aigua vital, a part algunes excepcions, no surt sola a flor de terra: cal anar-la a cercar

(1) E. F. Gautier, professor, «Le Sahara». París, Payot 1923.

just a certes capes impermeables, molt fondes de vegades, i sempre de memòria d'homes ha estat així; «els indígenes de l'Oued Rir atribueixen l'origen de llurs pous artesianes a Dul Qorneín, és a dir, al bi-cornut, nom que l'Alcorà dona a Alexandre el Gran, considerat com encarnació d'Ammon, el déu amb cap de be» (1). Actualment sota les palmeres del Rir una població de vora 200.000 ànimes viu gràcies a les aigües dels pous artesianes, captades pels procediments de la tècnica moderna que, en gran part, si no totalment, ha vingut a substituir les velles pràctiques dels minaires, trameses de pares a fills junt amb l'aptesa i adaptació necessàries, i això des de temps anterior a l'ocupació romana.

Ara ens cal parlar, ni que sigui molt superficialment, del que habita aquests territoris del Sud algerí. El desert que conegueren els romans estava habitat per una raça negra, que designaven amb el nom genèric d'etiops, i els berebers nòmades i mauritans ocupaven sols les costes i muntanyes del Nord d'Àfrica. Aquest estat de coses canvià amb la introducció del camell com a bèstia de cursa, de transport i de guerra, en temps de l'imperi bisantí, fet que més tard permeté als guerrers berebers, tot lluitant amb la invasió àrab, enfonsar-se pel desert, dominant-lo a poc a poc fins el Sudan. Des d'allavors, la fantàstica i enorme extensió de les sorres i dels plans esdevingué *bled el Kouf*, «el país de la por», ocupat pels guerrers blancs coberts per un vel negre que encara hi continuen amb el nom de tuaregs i constitueixen l'última mostra del guerrer líbic de Coripus i Titus Livi.

D'altra banda, els oasis del peu de l'Atlas fins al Sud de Tuggurt estan en mans d'altres nòmades blancs, els àrabs chaambes, enemics de sempre dels tuaregs. A títol de curiositat hem de dir que sense l'organització militar francesa, els chaambes no pogueren mai reduir els seus enemics. Aquests, del guerrer líbic antic, el que millor van heretar va ésser l'odi a l'invasor àrab; des dels romans ençà, la guerra no ha parat, malgrat que l'armament àrab, constituït per fusells de repetició, i les grans espases o armes de tall dels tuaregs, es duïen últimament quinze segles de diferència...

Avui el desert algerí, en el qual regna la pau imposada per la França, l'habiten gairebé exclusivament chaambes i tuaregs, reservant els oasis i els conreus dels mateixos a una barrejada població àrab-negra-jueva, sense característiques de raça.

(1) «Le Sahara». E. F. Gautier.

IMPRESSIONS DE TUGGURT

A les 8 del matí, unes petjades lleugeres i ràpides que noto repetits cops pel corredor, em fan obrir la porta: una xamosa daina va de l'una banda a l'altra, cercant potser la sortida, ansiosament. De debò que la disposició de l'Hotel Transatlàntic, net, de parets gruixudes i amb cert color local, no és tan senzilla d'itineraris com els sorrals nadius; animallet familiar, rep el guiatge d'una cambrera, i al poc temps el trobem al peu de les arcades de la plaça, degustant un biberó que li serveix un minyó italià. Espectacle corprenedor per ésser vist a la ferotge Àfrica, entre soldats senegalesos i tiradors chaambes!

Més avall, a la mateixa plaça, un petit xacal sembla atacat de bogeria, puix no para de córrer, marcant reduïts cercles com si seguís una pista de circ; petit, grisenc i d'orelles punxagudes, té quelcom de gos i de gat. La nit, els crits d'aquestes bestioles no són estranys en els volts de Tuggurt.

Mes, i amb tot que el sol del matí ja escalfa de debò, ens disposem a recórrer la vila i els seus topants.

Per començar, seguim una extensa plaça-mercat, limitada per les palmeres d'una banda, i per blanques construccions amb arcades de l'altra. Indígenes de tots colors, comencen de formar rotllos, i sota els arcs, ens deixen astorats uns jueus islamisats cosint a màquina. Al bell mig de l'esplanada, un marabut amb la inevitable cúpula blanca, sembla atreure els matiners venedors de coques de mel i tota mena de dolços, naturalment plens de mosques. Un canó d'artilleria sota la vigilància d'un superb senegalès, marcarà la fi del dejuni diürn amb una canonada. Més avall, davant de les escaients construccions ocupades pels serveis oficials del «Bureau Arabe», caserna i serveis sanitaris, un ric pou artesià entreté la humitat necessària a la vegetació, i dóna motiu a africanes reunions protegides per l'ombra vegetal. El conjunt d'aquestes plaçes, és net i joiós a la vista, si bé la sorra les envaeix, com ho envaeix tot a Tuggurt.

Per tal de visitar la mesquida propera, les deixem i ens aventuarem per un estret carrer, format, com per tot en aquesta regió, per cases de planta o d'un sol pis, de terra pastada i secada al sol; mes els carrers donen tombs i retombs, les cases es solden unes amb altres i amb les de davant, i acabem per recórrer sense direcció fixa, més ben dit, esmaperduts, la més extraordinària xarxa de vies

cobertes, i a troços completament fosques, que recordi haver passat mai.

De tant en tant una taca lluminosa ens marcava al lluny la posició d'un celobert, que si bé il·luminava uns metres de galeria, feia encara més foscos i misteriosos els trossos que venien després. Aquests carrerons, a cobert del temible sol, són relativament frescos, estan mantinguts a un extremat punt de netedat que algun municipi de capital hauria d'imitar, i a tot el llarg de les seves parets es troben bancs de terra batuda, que en certs llocs de reunió semblen ésser molt sol·licitats. I no cal dir el fort gust saharià, que sota els foscos corredors o a la rabiosa llum dels pous tenen les més senzilles escenes, o simplement el pas d'aquests àrabs completament embolicats amb llanes blanques..... Unes quantes voltes més, perduts del tot, i per fi sense saber com, tornem a trobar-nos a la plaça de les arcades d'on havíem sortit.

Des de dalt de la torratxa de l'Hotel veiem que pel cantó de Ponent les dunes comencen tot seguit, i les onades de sorra avancen i tot entre els barris de Tuggurt; vers allí ens dirigim: mitja dotzena de palmeres prop d'una zaouia que sembla abandonada, fan ombra a una font que brolla al seu mateix peu, i prop d'ella esperen tres o quatre dones negres amb les corresponents gerres de terrissa.

El sol està alt encara i escalfa de debó, mes l'espectacle esplèndid d'aquell paisatge mineral i incendiàt, ens atrau amb força i ens fa oblidar la temperatura; les ondulacions groguenques de la sorra finíssima, s'estenen fins a perdre's de vista en l'horitzó fulgurant, tan sols un pomell d'unes quantes palmes marca l'última victòria de la vida vegetal sobre el no-res de les sorres...

Mes, a una bona distància d'on estem, una construcció estranya crida la nostra atenció, i decidim d'anar-hi. El passeig es fa un xic llarg, però ben aviat la presència d'un humil cementiri, cristià aquesta vegada, ens fa deturar. Les pobres sepultures i les pobres creus, gairebé sense defensa contra la invasió persistent de la sorra, que acabarà segurament per cobrir-ho tot, semblen encara més desolades que a tots els altres llocs de repòs que hem visitat; i semblen també estranyar-se de tenir al costat, confonent-se quasi, el cementiri musulmà, que ocupa amb les seves esteles mig enfonsades, i els seus marabuts dominats per la mitja lluna, una enorme extensió de sorrals.....

Per fi, després de bastant caminar, arribem a un fossal dalt del qual es troba una construcció rogenca i quadrada, dominada per

una cúpula. Al voltant tres marabuts més petits semblen guardar l'últim palau dels que foren sultans de Tuggurt.

Entrem per una petita porta, i en passem dues més separades per dos patis deserts, plens de sorra. Estem a una gran sala nua i blanquíssima, dividida en naus per cinc fileres de columnes i arcades. Al mig la cúpula, i per terra, sense cap ornament, nombroses tombes, il·luminades pel sol a la posta, que passa en aquest moment per una estreta finestra. Aquí reposen algunes dinasties de sultans de Tuggurt: l'última, anomenada dels Ben Djellab, durà del segle xv fins el 1854, i malgrat la fama de terrible crueltat que el record conserva encara entre els Ruara, dos cops per setmana no manquen a la necròpoli l'oració dels iman, els perfums rituals i l'encens..... I no ens podem privar d'admirar uns moments les indubtables virtuts musulmanes, més tangibles en ocasions que les dels pobles que es pretenen més civilitzats; puix, on fóra possible de servir intacte centúries un monument semblant, sense guardes, sense portes, obert a tothora, sobre la via d'un seguit de caravanes?

El sol que està gairebé a la posta, abranda el llunyà horitzó i les sorres, que prenen tota una gama de tonalitats finíssimes: sobre elles, vers Llevant, les tombes dels sultans allarguen les seves ombres, i al fons Tuggurt s'estén retallant els murs rojos de les seves construccions que han conegut la guerra i el saqueig, sobre el cel blau clar i rosat. Una nombrosa caravana, apareix al lluny dels cementiris i desapareix en direcció al Nord. El vent que aixecava remolins a les crestes de les dunes ha parat ja, i el dia va acabant-se en mig d'esplendors indescriptibles, dintre l'hostil panorama; nosaltres, a poc a poc, impressionats per la màgia i la serenitat inefables del capvespre saharià, retornem a la vila de l'oasi; en arribar a les primeres cases de terra batuda, una canonada llunyana marca la posta de sol, la fi del dejuni, i el començament de la vida i xivarri nocturns... Els muezzin criden des de les torres la seva invariable afirmació mahometana i per sobre la vila sahariana s'estén i domina una remor de joia, de renaixença...

La nit, a Tuggurt, pren aspectes veritablement curiosos. Les siluetes negres de les palmeres es retallen sobre el cel a gran alçària i a llur peu passen silenciosos fantasmes blancs que desapareixen pels carrers i carrerons coberts, que ja hem visitat: aquests són encara més interessants de nit que de dia; sols algun que altre fanalet serveix per guiar el vianant, més que per illumi-

nar l'espai, i tot fent via pels mateixos, algun retall de la vida nocturna del Ksar o vilatge, se'ns apareix amb el prestigi que la nit i la foscor dóna a les coses.

Són les 10 de la nit i l'aire és càlid i perfumat. Per carrers i placetes, molts habitants aprofiten l'hora bona per passejar, mentre d'altres asseguts a camacreu deixen córrer el temps, en silenci o resant en veu alta. Una zaouia propera, de la qual surt remor de cants, ens atrau, i per la porta, oberta de bat a bat, podem esguardar l'interior on a l'escassa llum d'un fanalet, nombrosos fidels prosternats i fins ajeguts canten una mena de lletania a Allah i Mahomet... A determinat moment, un dels cantaires, que sembla bastant vell, aixeca més la veu i tots els altres contesten amb una gran remor d'oració, densa de fe i tot seguit els caps dels creients s'humilien sobre la sorra, en llarga adoració; i així hem vist sempre aquesta esglesieta pobra, a tothora del dia i de la nit. Encara sota aquesta impressió religiosa, anem a raure, sense transició, a un barri que sembla ple de gatzara. Els cops de tabal ressonen per tot arreu i les veus de les flautes surten de darrera els murs de terra; estem al barri de les Ouled Naïl i dels cafès, ple d'establiments, diguem-ho així, que vénen a ésser una adaptació africana dels *dancing* internacionals: quatre bancs i quatre taules, una llum fumosa, un tabal gran i d'obsessionant soroll, i les veus enyoradisses dels fluviols i guitarretes àrabs. Els músics, es distingeixen per la seva energia i continuïtat i les balladores Ouled Naïl amb les seves danses i cants, a vegades enrogallats i salvatges, altres dolços i sensuals, fan vibrar a la clara nit estelada l'ànima dels nòmades espectadors, grans àrabs chaambes, negres dels oasis i saharians de tota procedència, que acaben potser de travessar centenars de quilòmetres de desert i els sembla estar ja en el paradís. Nosaltres ens creiem més aviat visitar un recó musical i luxuriós de l'infern i anem a cercar a l'aire fresc de les dunes, una mica de la seva calma. Uns minuts de caminar i la solitud és absoluta. El cel sembla de seda blau fosc, constellat d'estrelles, i la seva quietud és completa: sols algun sò debilíssim i llunyà arriba a nosaltres, fent resaltar encara més la immensa quietud. I en retirar-nos a l'hostatge, tot recordant les visions religioses i les danses d'aquesta nit, se'ns apareix amb evident claredat que tant pel nòmada saharià, insignificant i aspre, com per l'uropeu savi, ric i ple d'avidesa, la vida es desenrotlla entre idèntiques necessitats de creure i pregar, i de cercar, a voltes, l'aturdiment i la inconsciència...

R E T O R N

Moltes i moltes són les escenes, aspectes i coses que es poden admirar a Tuggurt i la seva regió, que avui dia es pot recórrer en tots sentits, gràcies als serveis de caravanes i campaments organitzat per la «Cie Transatlantique Française». A primeres hores del matí, els jardins de l'oasi, sota la doble volta vegetal de les palmeres, mimoses i magraners, són deliciosos reconcs d'ombra travessats per reguerons de remoroses aigües; a mida que el sol puja, les valls de sorra s'encenen, i vapors rogençs semblen sortir del caire de les dunes: són el polsim mineral aixecat pel vent del Sud i Ponent, sota l'eterna abrasada del sol; i si anem a visitar les grans dunes sobre la pista d'Eloued, la més estranya visió d'un oceà petrificat i mort us deixarà corpresos. Els elements del paisatge són sempre els mateixos: sorra, palmes i a voltes les plaques blanquinoses del desert salat; mes la llum sobirana, que canvia contínuament, i la màgia dels miratges. donen varietat i misteri a les coses. Quantes vegades davant de l'esplendor trista de les sorres, l'horitzó es deforma i esborra, la terra desapareix, i al seu lloc una aigua enganyosa deixa reflexar arbres llunyans i inexistens... Després, el llac se'n va, a trossos, i sols resten taques, més duradores, a les fondalades calentes...

Mes el temps ha fugit ràpidameut i per nosaltres va venint l'hora del retorn. Sota el gran sol i les eternes sorres vàrem deixar un dematí la vila de Tuggurt, viatgers del tren blanc, que ens portà a Biskra; d'allí, a través dels grans plans boirosos del Tell i de les feréstegues muntanyes de l'Atlas, anàrem directament vers Alger. La graciosa ciutat marítima ens féu ofrena dels seus jardins, i al Palau d'Hivern, i a la Djema Djedid admiràrem de nou marbres i magnificències.

A les poques hores d'arribar a Alger sortíem en el mateix vaixell que ens havia portat a les terres d'Àfrica, i el meravellós panorama de la badia des de Cap Matifu a Punta Pescada s'estenia pel Sud a la nostra vista.

Durant unes hores vérem anar acompanyats per un altre barco, el «Sidi Brahim», de la línia de Marsella, a mitja tarda el perdérem de vista, quan ja les més altes serraladas d'Algèria havien desaparegut. El capvespre caigué, fresc i ple de remors marines, i a les 11 de la nit els fars de Balears protegiren el nostre pas per aigües catalanes, entre les illes de Mallorca i Menorca. Per fi, a les prime-

Ol. Ll. v. Olivella

SANTA MADALENA. - ERMITA.

CI LI. G. Olivella

SANTA PAU.

SANTA PAU.

Cl. Ll. G. Olivella

CI. LI. G. Olivella

PLA DE SANTA MADALENA DEL MÓN.

res hores del matí, la Costa Brava encisà els ulls de tot el pasatge. i en anar reseguint i reconeixent caps i badies, illes i muntanyes, i trobar-nos novament a casa nostra, el paisatge harmoniós del Rosselló i de l'Empordà, fonament estimat, ens reprèn del tot, sense deixar lloc a cap altre, apareixent-nos com un miratge més precís, però llunyà, tot ço que acabem de veure, els alts plans, les ruïnes i les sorres.

ALBERT HEBRARD.

Barcelona, octubre-desembre del 1915.

II Concurs de Fotografia

PREMI CATALUNYA

EN el CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA es reuní, el dia 9 de novembre, el Jurat nomenat per fallar el II Concurs de Fotografies i atorgar el PREMI CATALUNYA que, com especial distinció, fou creat per la Secció de Fotografia per premiar la millor col·lecció de fotografies obtingudes pels socis de la Secció en les excursions organitzades durant el curs de 1924-1925.

El Jurat, la tasca del qual no fou poc difícil, dictà el següent

VEREDICTE

En la ciutat de Barcelona, a nou de novembre del corrent any mil nou cents vint-i-cinc; reunits els senyors Miquel Renom, fotògraf d'art; Miquel Aguiló, President de la Secció de Fotografia del Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria, i Francesc de Baños, en nom i representació del senyor Palmir Griñó, President de l'Agrupació Fotogràfica de Catalunya; com jurats en el II Concurs de Fotografies PREMI CATALUNYA, organitzat per la Secció de Fotografia del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA, per tal de premiar la millor col·lecció de fotografies obtingudes durant el passat curs de 1924-1925 pels socis adscrits a l'esmentada Secció.

Presentades a concurs un total de dues centes vint-i-dues fotografies que reuneixen les condicions establertes per les bases publicades oportunament, repartides en cinc colleccions amb els lemes *Bella terra*, 24 fotografies; *Onyar*, 34 id.; *Culip*, 50 id.; *Quatre barres*, 70 id., i *Visions catalanes*, 44 id.; i examinades totes i cada una d'elles, els senyors abans esmentats acorden per unanimitat:

Que la collecció que al seu judici reuneix més mèrits i a la qual, per tant, ha d'ésser-li adjudicat el PREMI CATALUNYA, és la que porta per lema *Visions catalanes*, de la qual, obert el corresponent plec, resulta ésser autor el senyor Lluís G. Olivella.

I per a que el present acord pugui justificar-se en qualsevol moment i lloc, s'estén la present acta que firmen de conformitat a Barcelona, data ut supra,

M. RENOM

F. DE BAÑOS

M. AGUILÓ

Itineraris d'algunes excursions fetes per socis del CENTRE (1)

EXCURSIÓ AL BALAITOUS I REGIÓ DEL MONT-BLANC, EFECTUADA PELS SENYORS MANEL SAMITIER I JOAN QUERALT

16 juliol.—Barcelona, Sabiñánigo, Sallent de Gállego.

17 juliol.—De Sallent (13 h.), per la Forqueta de Piedrafita (16 h.), a la cabana de l'estany Respumoso (17,30 h.).

18 juliol.—De la cabana (5 h.), per la bretxa Latour, al cim del Balaitous (3.140 m.) (8 h.). Descens pel mateix camí a la cabana.

19 juliol.—De la cabana (6 h.), pel coll de la Fache, al refugi de la Vall de Marcadau (11 h.), Pont d'Espanya i llac de Gaube.

(1) En aquesta secció sols esmentem els itineraris que tenen interès per tractar-se de regions poc visitades pels nostres consocis i que han sigut recorregudes durant l'estiu del 1925.

20 i 21 juliol.—De Gaube, per Cauterets, Toulouse, Narbonne i Lió, a Chamonix (ajuntant-nos amb els companys Carbonell Labarta i Bierge).

22 juliol.—De Chamonix, en tren, a Le Fayet Saint-Gervais i estació Gelera Bionnasay (2.500 m.), a peu per la Tête Rousse al refugi de l'Aiguille de Gôuter (3.817 m.).

23 juliol.—Forta tempesta, retorn a Chamonix pel mateix camí. El company Bierge resta al refugi esperant que millori el temps.

24 juliol.—Chamonix, Monteners, Mer de Glace, Chamonix.

25 i 26 juliol.—Chamonix, Lió, Barcelona.

EXCURSIÓ A CAUTERETS, VIGNEMALE, GAVARNIE, TOUQUERROUYE, MONT-PERDUT, ORDESA, BRETXA DE ROLAND I GAVARNIE, EFECTUADA PELS SENYORS ALBERT OLIVERAS I FOLCH I IGNASI FOLCH I GIRONA

18 juliol.—Barcelona, Cerbère, Narbonne i Toulouse.

19 juliol.—Pierrefite, Cauterets, Pont d'Espanya i llac de Gaube.

20 juliol.—Glacier des Oulettes de Gaube, Source de Sainte Tenère, Hourquette d'Hossue, peu del glacier de Vignemale, Pique longe de Vignemale, Gavarnie.

21 juliol.—Cercle de Gavarnie, Gavarnie.

22 juliol.—Luz, Pierrefite, Lourdes, Pierrefite, Luz, Gavarnie.

23 juliol.—Hourquette d'Hallanz, Borne, bretxa de Touquerrouye, Astazú, Touquerrouye.

24 juliol.—Coll del Cilindre, petit llac glaçat de Mont-Perdut, Clavijas de Soaso, Cascada, Ordesa.

25 juliol.—Cornisa, coll Gabietú, Gabietú, Taillon, Jasalsa bretxa, bretxa de Roland, font de Serradets, Gavarnie.

26 juliol.—Luz, Pierrafite, Lourdes, Montrejeau, Luchon.

27 juliol.—Saint Girons, Ax-les-Thérmes, Bourg-Madame, Perpinyà.

28 juliol.—Puigcerdà.

EXCURSIÓ REALITZADA PELS SOCIS SENYORS JOSEP PUNTAS, JOAN NAVARRO I JOSEP M.ª GUILERA

1 i 2 agost.—Barcelona, Cerbère, Grenoble, Chamonix.

3 agost.—Chamonix, Argentièrre, Pavillon de Lognan, refugi d'Argentièrre (2.727 m.).

4 agost.—Glacier du Milieu, Agulla d'Argentière (3.902 m.), glacier du Chardonnet, Lognan, Chamonix.

5 agost.—Repòs a Chamonix, Servoz i gorges de la Diosaz.

6 agost.—Le Fayet-Saint Gervais, Col du Voza, cremallera de Bionnassay, Pavillon du Tête Rousse (3.167 m.), refugi de l'Aiguille du Gouter (3.836 m.).

7 agost. Dôme du Gouter (4.303 m) i Col du Dôme (4.240 m.), observatori i refugi Vallot (4.362 m.), cim del Mont-Blanc (4.808 m.), Grands Mulets (3.051 m.), Bossons, Chamonix.

8 agost. — Montanvers i xalet-hotel de Plan de l' Aiguille (2.202 metres).

9 agost.—Glacier des Nantillons, «Couloir» Charmoz-Grepon, agulla superior dels Grands Charmoz (3.445 m.), travessia de les Cinc Puntes, «Cheminée» Burgener, glacier des Nantillons, Montanvers, Chamonix.

10 i 11 agost.—Chamonix.

12 agost.—Chamonix, Combloux, Megève, Grenoble (autocar).

13 agost.—Valence, Tarascò, Perpignà, Barcelona.

EXCURSIÓ AL TIROL I DOLOMITES PELS SENYORS JOFRE VILA I LLUÍS ESTASEN

4 agost.—Bolzano a Spondigna en tren i a Suldén en carruatge, Schaubach Hütte (2.694 m.).

5 agost.—Madritschspitze (3.263 m.), Butzenspitze (3.303 m.), Eisseespitze (3.246 m.).

6 agost.—Königspitze (3.854 m.).

8 agost. — Bolzano a Karersee en auto, refugi Coronelle (2.325 m.).

9 agost.—Rosengarten (2.931 m.), refugi Vajolet, Canazei.

10 agost.—Canazei, Paso Pordoi, refugi Venezia.

11 agost.—Marmolata (3.344 m.), refugi Contrin, Canazei.

13 agost.—Cortina d' Ampezzo, llac de Misurina, refugi de Lungières (2.250 m.).

14 agost.—Kleine Zinnet (2.881 m.), Grosse Zinnet (3.303 m.), Cortina d' Ampezzo.

EXCURSIÓ PELS ALPS DEL DAUPHINÉ—MASSISSOS DE L'OISANS—,
EFFECTUADA PEL SENYOR JOSEP PONS SOLER (1)

22 i 23 agost.—Barcelona, Valence, Grenoble.

24 agost.—Visita a Grenoble de l'Exposició Internacional de de la Hulla Blanca i del Turisme.

25 agost.—De Grenoble, en autocar, a Le Bourg-d'Oisans, La Grave, Le Lauteret i Briançon.

26 agost.—De Briançon, en autocar, a Le Monétier-les-Bains i Lauteret.

27 agost.—Del Lauteret (5 h.) a la Roca del Gran Galibier (3.242 m.) (10 h.), retorn al Lauteret (14 h.) i pel camí de les «crevasses» al refugi de l'Alpe de Villar d'Arène (2 079 m.).

28 agost.—Del refugi (4,15 h.), per la gelera de la Plate des Agneaux, a la Grande Ruine (3.766 m.) (13 h.) i retorn al refugi (17 hores).

29 agost.—Del refugi (10 h.), pel coll d'Arsine (2.400 m.), a Le Casset (16 h.) i, en autocar, a Briançon.

30 agost.—De Briançon, en autocar, a Les Claux, a peu al xalet-hotel d'Ailefroide (1.510 m.) (15,30 h.) i refugi Abel Lemerrier (2.704 m.) (19 h.).

31 agost.—Del refugi (5,15 h.), per la gelera del Clot de l'Homme i la gelera i el «couloir» Sans-Nom, al Pelvoux, Pointe Puisieux (3.945 m.) (9,15 h.), descens pel camí al refugi i Ailefroide.

1 setembre.—D'Ailefroide (8 h.), pels xalets de Chambran i llac de l'Eychanda (2.550 m.), al coll de les Grangettes (2.658 m.) (14 h.), Vallon de Tabuc, Le Monétier-les-Bains (16 h.) i en autocar a Briançon.

2 i 3 setembre.—Briançon, Veynes, Livron i Barcelona.

(1) Les ascensions als pics Galibier, Grande Ruine i Pelvoux són fetes amb les caravanes A, 2 i A. 4 del «Club Alpin Français».

Crònica

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

NOVEMBRE DE 1925

CONFERÈNCIES. — El dia 6, el President senyor Francesc de P. Maspons i Anglasesell inaugurarà el present curs de 1925-1926 amb una conferència sobre *El Xalet de La Molina, centre d'excursions*, explicant els diversos llocs que es poden recórrer a partir d'aquell xalet-hotel que està a punt d'inaugurar-se. La ressenya fou il·lustrada amb nombroses projeccions.

El dia 13, el senyor Joan Botey i Riera, donà una conferència ressenyant *Les Caceres a l'Alta Gàmbia (Àfrica Equatorial)* descripció que fou il·lustrada amb la projecció d'una interessant col·lecció de diapositives.

SECCIÓ DE FOTOGRAFIA.—Aquesta Secció efectuà el dia 8 una excursió a Centelles i Sant Miquel Sesperxes, el dia 22 a Santa Maria de Cervelló i el dia 29 al castell de Tamarit i Tarragona.

SECCIÓ DE GEOLOGIA I GEOGRAFIA.—El dia 15 efectuà aquesta Secció una excursió paleontològica als llits fossilífers del pliocènic de Sant Feliu de Llobregat.

SECCIÓ D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA. — El dia 26 aquesta Secció inaugurarà el torn de conferències del corrent curs; presentà el Dr. Josep Salvany una sèrie de diapositives dels monuments i llocs visitats per la Secció durant el passat curs.

SECCIÓ D'ENGINYERIA.—El dia 28 aquesta Secció visità els tallers de construcció de locomotores de *La Maquinista Terrestre i Marítima*.

SOCIS INGRESSATS DURANT EL TERCER TRIMESTRE DE 1925.—Ricard White i Sitges, Amadeu Rovira i Torra, Jaume Solé i Ambrós, Antoni Cantó i Sala, Joaquim Sala i Patau, Eugeni Guitart, Roser Mañer, Enric Mañer, Francesc Llopis i Arañó i Josep M.ª Majó i Coll (delegat a Mataró).

Noves

XALET D'ULL DE TER.—El dia 15 de setembre va tancar-se el xalet d'Ull de Ter; es donà per acabada la temporada d'estiu. Resta obert el refugi lliure en el qual s'ha deixat palla i llenya en quantitat suficient per a tot l'hivern. Esperem que els excursionistes procuraran estalviar dits elements tot el possible ja que el consum innecari pot fer falta a altres companys que tinguin d'ells una veritable necessitat.

El nombre d'excursionistes que han passat pel xalet durant la finida temporada, és el següent: socis, 43; no socis, 236; transeunts, 97; o sigui, en conjunt, 375 persones de les quals hi pernoctaren 279.

XALET DE LA RENCLUSA.—El dia 24 de setembre, també acaba-da la temporada estiuenca, fou tancat el xalet de La Renclusa.

Durant l'estiu s'han efectuat al xalet, obres de gran importància, per tal d'evitar que la neu, per l'acció del vent, penetri a l'interior per les esclotxes que hi havia entre les fustes de la coberta. A tal efecte foren tretes totes les teules i estesa al damunt de la coberta de fusta, una capa d'*alpha*, producte de gran impermeabilitat i resistència, sobre del qual es tornàren a col·locar les teules de llicorella. Esperem que aquesta reparació serà d'un resultat definitiu i satisfactori.

EL CENTRE A L'ESTRANGER.—EL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA ha estat honorat amb el nomenament de membre del Comitè d'Honor del xv Concurs Internacional de Ski, sota el patronat del Club Alpi Francès i la presidència del senyor Ministre de la Guerra d'aquella nació veïna. Aquest concurs tindrà lloc a Pontarlier (Doubs) del 27 al 31 de gener del vinent any 1926.

També ha estat convidat a les festes del cinquantanari de la Secció del Sud-Oest del Club Alpi Francès, i al Congrés de la Federació de Societats Pireneïstes, actes que es celebraran a Bordeus els dies 13 i 14 de març del vinent any 1926.

ARXIU FOTOGRÀFIC.—S'està treballant amb gran activitat en la classificació i catalogació de l'arxiu fotogràfic del CENTRE.

Consta aquest arxiu de tres grups: I, clixés negatius; II, diapositives de projecció, i III, proves sobre paper.

La classificació i catalogació dels clixés s'obté per medi de cèdules gràfiques, ço és, que cada cèdula o fitxa, a més de les dades documentals, porta reproduït el clixé de referència,

Aquestes cèdules són fetes per duplicat: una que va destinada a la classificació toponímica, prèviament dividit el territori per comarques, formant un catàleg de llocs geogràfics, i l'altra va destinada a la formació d'un catàleg per matèries degudament classificades.

Les proves sobre paper estan també ordenades per comarques. i, a més a més, en àlbuns a propòsit, es troben seleccionades les fotografies més interessants de cada comarca per tal que els visitants puguin apreciar ràpidament el més notable que es conserva en cada una d'elles, en tots els aspectes.

Aquesta classificació i catalogació, que ha sigut objecte de detingut estudi per part dels elements directius de la Secció de Fotografia, no dubtem que serà d'un resultat sumament pràctic, i facilitarà l'estudi i el coneixement de la regió catalana en tots els seus aspectes.

També en aquest arxiu hi ha una secció destinada exclusivament a guardar el material que va recollint-se per a l'estudi de la Masia Catalana.

Biblioteca

NOVES ADQUISICIONS

COSTA I LLOVERA, M.—*Horacianes Poesies de...*—Barcelona, 1907.

COSTA I LLOVERA, MIQUEL.—*Quadern.... a la Memòria de l'Altíssim Poeta....*—Mallorca, 1925.

Catàlech dels Vidres que integren la Colecció Amatller.—Barcelona, 1925.

SOLÀ, JOAN.—*Alguns Macromicets dels Volts de Terrassa.*—Barcelona, 1925.

OBERMAIER, HUGO.—*El Dolmen de Soto.* (Trigueros; Huelva).—Madrid, 1924.